

'Fitna' en onderzoek naar de vrijheid van meningsuiting: een studie naar politieke tolerantie in Nederland

Abstract. Deze studie tracht een antwoord te vinden op de vraag in hoeverre Nederlandssprekende burgers politiek tolerant zijn in het algemeen – eerdere studies worden gereproduceerd – alsmede een verschil in de mate van politieke tolerantie te vinden jegens moslims en Geert Wilders. Statistische gegevens zijn door een kwalitatieve analyse ondersteund: respondenten blijken politiek tolerant jegens Wilders en moslims. Echter, men is meer politiek tolerant naar moslims. Niettemin worden er vele ‘mitsen en maren’ omtrent de politieke tolerantie jegens moslims gegeven: zij dienen zich te houden binnen de grenzen van de wet en geen geweld te gebruiken. Geert Wilders dient overigens niet te beledigen en te kwetsen, aldus de respondenten. Het effect van educatie op de mate van politieke tolerantie, zoals omschreven door Stouffer, wordt bevestigd, evenals de hypothesen afgeleid uit de theorie van Roof omtrent lokalisme en de Competitietheorie.

<i>Project:</i>	<i>Masterproject: Multiculturalisme in vergelijkend perspectief (ASW)</i>
<i>Naam:</i>	<i>Anne-Jitske Kuiper</i>
<i>Studentnummer:</i>	<i>3203352</i>
<i>Datum:</i>	<i>augustus 2009</i>
<i>Begeleider:</i>	<i>Marcel Coenders</i>
<i>Tweede beoordelaar:</i>	<i>Maykel Verkuyten</i>

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	3
1.1 <i>Tolerantie: een korte geschiedenis</i>	4
1.2 <i>Politieke tolerantie: wat is het?</i>	5
Hoofdstuk 2: Theorie	6
2.1 <i>Verschillen in politieke tolerantie naar sociale categorieën</i>	6
2.2 <i>Verschillen in politieke tolerantie naar percepties</i>	9
Hoofdstuk 3: Data en meetinstrumenten	12
3.1 <i>Data</i>	12
3.2 <i>Meetinstrumenten</i>	13
3.3 <i>Analysemethoden</i>	15
Hoofdstuk 4: Resultaten	16
4.1 <i>Verschil in politieke tolerantie tussen moslims en Geert Wilders</i>	16
4.2 <i>Algemene politieke tolerantie</i>	16
4.3 <i>Vergelijking politieke tolerantie tussen moslims en Geert Wilders aan de hand van sociale categorieën</i>	19
4.4 <i>Verschil in politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders aan de hand van percepties</i>	21
4.5 <i>Kwalitatieve analyse</i>	24
Hoofdstuk 5: Discussie en conclusie	29
5.1 <i>Verschil in de mate van politieke tolerantie in het algemeen in Nederland</i>	29
5.2 <i>Verschil in de mate van politieke tolerantie tussen moslims en Geert Wilders</i>	29
5.3 <i>Motivaties omtrent keuze politieke (in)tolerantie jegens moslims en Geert Wilders</i>	32
5.4 <i>Terugkoppeling naar theorieën, en suggesties voor vervolgonderzoek</i>	33
Referenties	34
Bijlage 1: itemformuleringen	36

'Liberty of Thought and Discussion'

- John Stuart Mill -

'Friedliche Umgang mit der Wahrheit'

- Ulrich Wickert -

'Tolerantie vooronderstelt knarsetanden'

- Paul Cliteur -

1. Inleiding

‘Pffff, wat is het druk in de stad zeg. Zoveel mensen die niet opletten waar ze lopen en tegen me aan botsen. Kan ik die mensen voor me ook niet voorbij. Wat zijn die aan het slenteren zeg. En dan waar ze het over hebben! Dat allochtonen indien ze iets fout hebben gedaan maar terug moeten naar hun eigen land. Dat meen je toch niet! Maar ja, dat is hun mening. Wat doe ik daaraan? Ze mogen uiteraard hun eigen mening hebben, ook al ben ik het er totaal niet mee eens. Laat ik maar even tolerant zijn.’

Tolerantie is een begrip waar in de literatuur al een aantal eeuwen aandacht aan is geschonken. Nederland noemt zich een tolerant land: Nederland heeft als reputatie een gastvrij land te zijn dat in het verleden met name religieuze vluchtelingen heeft opgevangen. Maar is Nederland wel zo tolerant? In deze studie wordt er onderzocht in hoeverre Nederlanders vinden dat de film *Fitna* uitgezonden zou mogen worden en in hoeverre moslims hierop mogen reageren.

Op 27 maart 2008 is via internet de film *Fitna* van Geert Wilders (Partij voor de Vrijheid) vertoond. Binnen enkele uren was de film al drie miljoen keer bekeken. De film bevat beelden van Islamitisch extremisme en de invloed van de Islam op Nederland. Geert Wilders wilde middels deze film de gevaren die de Islam volgens hem met zich meebrengt in beeld brengen.

Echter, de film zorgde voor uitzending al voor commotie: diverse Islamitische landen lieten weten te willen protesteren tegen het uitzenden van de film. De Nederlandse premier Balkenende liet zich bezorgd uit over de consequenties die de film met zich mee zou brengen. Na uitzending van *Fitna* besloot de Nederlandse overheid zich te distantiëren van de film. Diverse media stortten zich op de inhoud van de film en achterhaalden foutieve feitelijkheden. Het debat liep in de media en de samenleving omtrent de film – en het wel of niet mogen uitzenden ervan – hoog op. Tevens heeft het uitzenden van *Fitna* tot negatieve consequenties voor Geert Wilders geleid: in Jordanië is er een arrestatiebevel jegens Wilders uitgegeven, in Nederland gaat justitie Wilders strafrechtelijk vervolgen

en Groot-Brittannië heeft Wilders geweigerd om het land binnen te komen. Zo te bezien laten deze gebeurtenissen een geringe mate van politieke tolerantie zien jegens Wilders. De vraag rijst op wat publiek Nederland vindt van *Fitna* en of deze uitgezonden mag worden. Hoe politiek tolerant zijn Nederlandse burgers?

Probleemstelling

In deze studie zal inzicht verworven worden in hoeverre Nederlandssprekende burgers politiek tolerant zijn in het algemeen, jegens moslims en jegens Geert Wilders; een onderzoek naar politieke tolerantie omtrent een directe situationele context (de film *Fitna* van PVV leider Geert Wilders). De doelstelling is dan ook om inzicht te verwerven in welke sociale categorie(ën) en welke perceptie(s) (het sterkste) effect hebben op de mate van politieke tolerantie in een geschetste situatie (algemene politieke tolerantie) en in concrete situaties (het mogen uitzenden van de film *Fitna* en in hoeverre moslims hierop mogen reageren). Er zal in deze studie naar een antwoord gezocht worden op de onderzoeksvraag: ‘is er verschil tussen sociale categorieën in de mate van politieke tolerantie in Nederland?’. Met als deelvragen: ‘is er verschil in de mate van politieke tolerantie ten aanzien van moslims en Geert Wilders?’ en ‘welke motivaties geven respondenten voor hun keuze voor politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders?’.

Deze studie bestaat uit een drieluik: (1) een onderdeel naar politieke tolerantie in het algemeen naar sociale categorieën (reproducen van eerder onderzoek), (2) een onderdeel naar politieke tolerantie jegens Geert Wilders, en jegens moslims. Deze systematische vergelijking is heden ten dage nog niet in Nederland uitgevoerd en om die reden een meerwaarde van deze studie. Als laatste onderdeel (3) wordt door middel van een kwalitatieve analyse gecontroleerd in hoeverre de gegevens omtrent politieke tolerantie jegens Wilders en moslims uit het kwantitatieve deel door een kwalitatieve analyse ondersteund worden. Ook dit draagt bij aan de wetenschap: in Nederland is dit met betrekking tot onderzoek omtrent politieke tolerantie tevens een nieuw aspect. Alvorens theorieën omtrent politieke tolerantie omschreven worden en daar eventueel hypothesen bij opgesteld zullen worden, zal eerst het fenomeen politieke tolerantie geschetst worden.

1.1 Tolerantie: een korte geschiedenis

Tolerantie is een begrip dat al een aantal eeuwen bediscussieerd wordt, zij het over verschillende vormen van tolerantie. In de 16^e eeuw had tolerantie met name van doen met godsdienstvrijheid en debatten hieromtrent vonden voornamelijk plaats in Frankrijk (Sap, J. W.; in Ten Hooven, 2001). Tolerantie werd gezien als verdraagzaamheid en gedogen van godsdienstige groepen (katholicisme en protestantisme). In 1579 is er een verband gesloten tussen deze verschillende godsdienstige groepen, tezamen met Willem van Oranje, om twisten rondom godsdienst (zoals *De Opstand*) te voorkomen: de

Unie van Utrecht was opgericht ter bevordering van ‘gewetensvrijheid’ (Sap, J. W.; in Ten Hooven, 2001).

Toen brak *De Verlichting* aan en wat in Nederland betekende: ‘verzoening en harmonie’ (Aerts, R.; in Ten Hooven, 2001). ‘Kennis en deugd’ waren twee vooraanstaande aspecten van de Nederlandse *Verlichting*. Echter, de gereformeerde kerk controleerde streng op hetgeen gepubliceerd werd: een ‘pennenstrijd’ was gaande. Niettemin achtte men halverwege de 18^e eeuw verdraagzaamheid van groot belang (Aerts, R.; in Ten Hooven, 2001).

In de 19^e eeuw beschouwde men zich als beschaafd, verlicht en verdraagzaam. In de eerste editie van de *Winkler encyclopedie* werd ‘beschaving’ dan ook als volgt omschrijven: ‘verdraagzaamheid jegens andersdenkenden’ (Aerts, R.; Ten Hooven, 2001). Door de vorming van de Nederlandse natiestaat waarbij ‘oude’ en ‘nieuwe’ stromingen in de godsdienst binnen de maatschappij zich aan het profileren waren, is *De Verzuiling* ontstaan: een nieuw politiek model waarbij de verschillende godsdienstige stromingen gedooft werden (Aerts, R.; in Ten Hooven, 2001).

Het model van verzuiling was een fenomeen dat plaatsvond tot de jaren zestig van de vorige eeuw. Vanaf 1960 vond er een periode van verandering plaats, met name door de invoering van de *verzorgingsstaat* en een op consumptie gerichte levensstijl (Aerts, R.; in Ten Hooven, 2001). Er ontstonden nieuwe gedachten rondom tolerantie. Zelfontplooiing, emancipatie en individualisme lagen ten grondslag aan veranderingen in de publieke sfeer. De vraag rees op welk concept van verdraagzaamheid op de voorgrond zal staan met betrekking tot de ‘nieuwe’ immigranten (Aerts, R.; in Ten Hooven, 2001). Volgens Aerts (2001; in Ten Hooven) is tolerantie geen nationale mentaliteit, maar het resultaat van tijdsgebonden regelingen.

Hoe ziet tolerantie er heden ten dage dan uit? Welke vormen van tolerantie zijn in dit decennium van belang?

1.2 Politieke tolerantie: wat is het?

Sullivan e.a. (1983) beschrijven tolerantie als de wil om om te gaan met die dingen die iemand verwerpt of abject vindt, of zoals omschreven in de Emotieve Thesis: men spreekt pas van tolerantie ten aanzien van een groep indien men een negatieve emotie(s) heeft ten aanzien van deze groep. In politieke zin houdt het de wil in om ideeën of interesses toe te staan indien men deze tegenstaat (Sullivan e.a., 1983).

Politieke tolerantie is dus het toestaan van hetgeen men tegenstaat, zoals het recht om te spreken of te publiceren, of zoals Thomas Scanlon beschrijft: het afbeelden van symbolen of falen hierin, het houden van demonstraties, het opvoeren van een musical, en uitersten als bombardementen (Scanlon, 1972).

Tevens beargumenteren Sullivan e.a. dat politieke vrijheden heden ten dage op dezelfde gronden gebaseerd zijn als religieuze vrijheden in de 17e en 18e eeuw: men tolereert nog steeds wat men tegenstaat, echter, het onderwerp daarvan is veranderd.

In hoofdstuk 2 zullen theorieën omtrent politieke tolerantie worden beschreven. Er zijn vele theorieën voorhanden om toe te passen op politieke tolerantie en deze theorieën zijn in de afgelopen zestig jaar geëvolueerd. In dit hoofdstuk zullen er een aantal besproken worden aan de hand van de klassieke studie van Stouffer (1955) met betrekking tot sociale categorieën, en aan de hand van het standaardmodel omschreven door Sniderman e.a. (2003) met betrekking tot percepties, waaruit hypothesen zullen worden afgeleid.

In hoofdstuk 3 worden de data en meetinstrumenten, alsook de methoden van analyse besproken. Hoofdstuk 4 van deze rapportage zal de resultaten van deze studie omvatten, waarna in hoofdstuk 5 conclusies getrokken zullen worden en de resultaten van deze studie bediscussieerd zullen worden.

2. Theorie

In dit hoofdstuk zullen hypothesen geformuleerd worden aan de hand van vragen met betrekking tot politieke tolerantie in het algemeen, politieke tolerantie jegens Geert Wilders en ten aanzien van politieke tolerantie jegens moslims in reactie op de film *Fitna*. Allereerst zullen hypothesen worden afgeleid met betrekking tot verschillen tussen sociale categorieën (welke sociale categorie is meer politiek tolerant?, bijvoorbeeld: in welke opleidingscategorie komt de meeste politieke tolerantie voor?). Vervolgens zullen hypothesen worden afgeleid omtrent percepties.

2.1 Verschillen in politieke tolerantie naar sociale categorieën

‘Blootstelling aan sociale en culturele diversiteit bemoedigt civiele vrijheden in een democratie’

- Stouffer -

Jonge mensen in een democratie komen in aanraking met andere waarden dan diegene die ze van huis uit hebben geleerd (Stouffer, 1955; in Williams e.a., 1976). Deze gedachte ligt debet aan de meest prominente bevinding van Stouffer: de mate van opleidingsniveau bepaalt de mate van politieke tolerantie. In het onderwijs leert men omgaan met andersdenkenden, tevens komt men hier meer in aanraking met andersdenkenden (Stouffer, 1955; in Williams e.a., 1976). Het onderwijssysteem wordt vaak gezien als de meest belangrijke mediator op sociaal gebied waarbij liberale waarden aan bod komen om vooroordelen en intolerantie jegens andersdenkenden te verminderen (Selznick en

Steinberg, 1969; in Hello, Scheepers en Gijsberts, 2002). De idee is dat hoe hoger het opleidingsniveau is van een individu, hoe langer deze is blootgesteld aan liberale waarden en hoe meer het individu deze waarden heeft kunnen internaliseren (Selznick & Steinberg, 1969; in Hello, Scheepers & Gijsberts, 2002). Niet alleen is deze bevinding gedaan door Stouffer, in navolging van zijn theorie zijn er diverse studies waarin zijn gegevens zijn gereproduceerd, zoals de studie van Bobo en Licari uit 1989. Zij schrijven het effect van educatie op politieke tolerantie echter toe aan de mate van cognitieve capaciteiten in tegenstelling tot Stouffer die het effect van educatie op de mate van politieke tolerantie wijdt aan de gevolgde studie jaren. De mogelijkheid om tot redeneringsprocessen te komen, speelt hierbij de hoofdrol en niet het aantal jaar dat een individu educatie heeft gevolgd.

Een jaar eerder hebben Sullivan e.a. een andere kijk op educatie en de mate van politieke tolerantie geschetst. Sullivan e.a. (1979) beredeneren dat de relatie van educatie en tolerantie afkomstig is van de groep die geselecteerd is die zal dienen als referentiepunt in een studie¹. Het effect van educatie op politieke tolerantie is in de studie van Sullivan e.a. sterk verminderd. Niettemin beschrijven de meeste studies een positief effect van educatie op politieke tolerantie. Om die reden wordt in deze studie de volgende hypothese getoetst: *(H1) Naarmate men hoger opgeleid is, is men meer algemeen politiek tolerant.*

In deze studie wordt een vergelijking gemaakt tussen politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders: de hoofdpersonen uit deze situationele context. Hypothesen zullen om die reden worden verlengd met de vergelijking tussen moslims en Geert Wilders. *(H1a) Naarmate men hoger is opgeleid, is men meer politiek tolerant jegens moslims.*

(H1b) Naarmate men hoger is opgeleid, is men meer politiek tolerant jegens Geert Wilders.

Naast educatie komt urbanisatie aan bod in de studie van Stouffer. De mate van stedelijkheid, zo stelt Stouffer, is een belangrijke determinant van blootstelling aan contrasterende sociale en culturele waarden. Indien men opgroeit in een grote stad is men meer politiek tolerant dan indien men opgroeit op het platteland, zo luidt zijn conclusie. Mensen leren in de stad ‘te leven en te laten leven’, aldus Stouffer (in Davis e.a., 2004). Traditionele normen en waarden hebben een grotere legitieme waarde in de lokale sociale context dan dat deze hebben in een overkoepelende samenleving, ofwel: lokalisme² is volgens Roof van invloed op de mate van politieke tolerantie (Roof, 1978; in Eisinga, 1990) Als volgt luidt de volgende hypothese: *(H2) Des te stedelijker men woont, des te meer politiek tolerant men is.* Ook hier wordt de vergelijking getrokken tussen moslims en Geert Wilders: *(H2a) Des te stedelijker men woont, des te meer politiek tolerant men is jegens moslims. (H2b) Des te stedelijker men woont, des te meer politiek tolerant men is jegens Geert Wilders.*

Lokalisme is een bron voor traditionele religiositeit en sociaal conservatisme, aldus Roof (1978; in Eisinga, 1990). Dit zou inhouden dat indien men meer religieus is, men meer conservatief is en minder openstaat voor het gedachtegoed van andersdenkenden. Bobo en Licari (1989) stellen overigens dat

¹ Met het oog op politieke tolerantie zijn dit groepen waar men afgunstig tegenover staat.

naarmate men meer religieus is, men minder politiek tolerant is. Niet alle studies verifiëren echter bovenstaand resultaat. Verkuyten en Slooter (2007) hebben geen effect gevonden van urbanisatie op de mate van tolerantie. Wellicht speelt dit een rol bij adolescenten, gezien deze groep de onderzoeksgroep van bovengenoemde studie was. In de huidige studie komt een bredere range aan leeftijden voor en om die reden wordt de volgende hypothese getoetst: *(H3) Hoe meer praktiserend religieus men is, des te minder politiek tolerant men is.* Voor de vergelijking tussen moslims en Geert Wilders: *(H3a) Hoe meer praktiserend religieus men is, des te minder politiek tolerant men is jegens moslims. (H3b) Hoe meer praktiserend religieus men is, des te minder politiek tolerant men is jegens Geert Wilders.*

Volgens Stouffer is het verschil tussen de sociale positie van mannen en vrouwen mede van invloed op de mate van politieke tolerantie. Omdat vrouwen meer geïsoleerd zijn dan mannen – zij werken eerder binnenshuis – komen zij om die reden minder in contact met andersdenkenden (Stouffer, 1955; in Williams e.a., 1976). Echter, de tijdsgeest is veranderd. Niettemin zal het verschil in politieke tolerantie tussen mannen vrouwen getoetst worden op de manier verondersteld door Stouffer: *(H4) Mannen zijn meer politiek tolerant dan vrouwen.* Voor de vergelijking tussen moslims en Geert Wilders: *(H4a) Mannen zijn meer politiek tolerant dan vrouwen jegens moslims. (H4b) Mannen zijn meer politiek tolerant dan vrouwen jegens Geert Wilders.*

Leeftijd dient in deze studie ook als sociale categorie en de invloed daarvan op de mate van politieke tolerantie wordt dan ook getoetst. Bobo en Licari (1989) en Davis en Silver (2004) beschrijven naar aanleiding van hun bevindingen dat jongere individuen meer politiek tolerant zijn dan oudere individuen. Over het algemeen zijn jongere individuen meer toegewijd aan democratische normen dan oudere individuen (Davis, 1975; in Davis en Silver, 2004) en om die reden zullen jongeren meer politiek tolerant zijn dan ouderen. Deze bevinding is niet consistent met de bevinding van Hello, Scheepers en Gijsberts (2002)³. Niettemin, gegeven het resultaat van de meeste studies, zal de volgende hypothese getoetst worden: *(H5) Jongere individuen zijn meer politiek tolerant dan oudere individuen.* Wederom de vergelijking van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders: *(H5a) Jongere individuen zijn meer politiek tolerant dan oudere individuen jegens moslims. (H5b) Jongere individuen zijn meer politiek tolerant dan oudere individuen jegens Geert Wilders.*

De Competitietheorie stelt dat competitie tussen etnische groepen omtrent schaarse goederen, zoals banen en inkomen, een rol speelt. Niet iedereen ervaart evenveel competitie van minderheden: met name lagere inkomensgroepen ervaren deze competitie, gezien zij met etnische minderheden om dezelfde soort banen streven. In Nederland blijkt, naar aanleiding van de studie van Coenders e.a. (2008), dat men meer negatieve gevoelens had jegens andere etnische groepen ten tijde van schaarste, en met name waren deze gevoelens gericht op de twee grootste etnische groepen in Nederland (te weten: Turken en Marokkanen). Naar aanleiding van dit gegeven zal de laatste hypothese omtrent sociale categorieën getoetst worden: *(H6a) Naarmate men een hoger inkomen heeft, des te meer*

² Lokalisme is van invloed op de reikwijdte van perspectief van een individu.

politieke tolerantie men jegens moslims heeft. Volgens de Competitietheorie heeft men dus meer negatieve gevoelens jegens moslims. Gezien Wilders inhoudelijk uitspraken gericht op moslims uit en deze negatieve gevoelens jegens moslims bevatten, zullen, afgeleid uit de Competitietheorie, individuen met een lager inkomen eerder geneigd zijn om Wilders te steunen dan een andere politicus. Om de vergelijking van politieke tolerantie jegens moslims en Wilders te complementeren, wordt de volgende hypothese getoetst: *(H6b) Naarmate men een hoger inkomen heeft, des te minder politieke tolerantie men jegens Geert Wilders heeft.*

2.2 Verschillen in politieke tolerantie naar percepties

‘De moeizame acceptatie van moslims in Nederland heeft van doen met conflicterende waardenpatronen’

- Sniderman, Hagendoorn & Prior -

Sniderman, Hagendoorn en Prior beschrijven in *‘De moeizame acceptatie van moslims in Nederland’* (2003) het *standaardmodel*: een model waarmee groepsconflicten en vooroordelen verklaard kunnen worden. Deze luidt als volgt:

1. Vooroordelen worden gekenmerkt door de neiging om negatieve kenmerken toe te schrijven aan mensen uit andere groepen.
2. Alle factoren die een adequate overdracht van sociale normen belemmeren, dragen bij aan de vorming van vooroordelen en dus aan een klimaat van intolerantie en groepsconflicten (Selznick en Steinberg, 1969; in Sniderman e.a., 2003).
3. Een lage sociaal-economische status: bij een lagere status worden vaker vooroordelen waargenomen (Lipset, 1963; in Sniderman e.a., 2003).
4. Persoonlijkheidskenmerken: Vooroordelen komen meer voor bij mensen met een gebrek aan zelfwaardering, een autoritaire mentaliteit, of een gebrek aan mentale openheid (Adorno e.a., 1950; in Sniderman e.a., 2003).
5. Vooroordelen komen meer voor indien zij passen in een patroon van conformisme aan gangbare waarden en gedragpatronen (Allport, 1954; in Sniderman e.a., 2003).
6. Groepsconflicten liggen in het verlengde van vooroordelen (Quillian, 1995; in Sniderman e.a., 2003).

³ Deze studie van Hello, Scheepers en Gijsberts (2002) was omtrent vooroordelen jegens etnische minderheden.

In deze studie naar politieke tolerantie in Nederland worden factoren gemeten die met name van doen hebben met punt twee: het effect van vooroordelen op de mate van politieke tolerantie. In de kwalitatieve analyse zal gezocht worden naar de andere facetten uit het model. In de kwantitatieve analyse wordt het ontstaan van een vooroordeel niet gemeten, maar wel de invloed van percepties op de mate van politieke tolerantie.

Door Sniderman, Hagendoorn en Prior (2003) is aangetoond dat autochtone Nederlanders ambivalent zijn tegenover moslims: iets meer dan de helft van de respondenten uit hun studie is het ermee oneens dat moslims een bijdrage kunnen leveren aan de Nederlandse cultuur. Echter, de helft van deze respondenten denkt dat moslims in Nederland wel degelijk respect hebben voor de westerse levenswijze en cultuur. De moeizame acceptatie van moslims in Nederland heeft volgens Sniderman, Hagendoorn en Prior van doen met conflicterende waardenpatronen: vooroordelen of een kritische houding tegenover de moslimgroep. Deze vooroordelen of kritische houding worden in de huidige studie als volgt getoetst: *(H7a) Naarmate men meer vooroordelen jegens moslims heeft, des te minder politiek tolerant men is jegens moslims.* Ter vergelijking tussen de invloed van (sterke) vooroordelen op de mate van politieke tolerantie jegens moslims of Geert Wilders, de volgende hypothese: *(H7b) Naarmate men meer vooroordelen jegens moslims heeft, des te meer politiek tolerant men is jegens Wilders.*

De komst van migranten naar Nederland kan als dreigend worden ervaren door een individu. Banen liggen op het spel of migranten krijgen eerder een huis toegewezen, zo luiden enkele geluiden waaruit een bedreiging in het bestaan doorklinkt. Nederlanders hebben dan ook meer negatieve gevoelens naar andere etnische groepen, met name naar Islamitische groepen (Coenders, Lubbers, Scheepers en Verkuyten, 2008) Afgeleid uit de theorie van Sniderman, Hagendoorn en Prior zal dit leiden tot intolerantie jegens moslims. In eerdere studies is onderzocht of men werkelijk minder tolerant is met betrekking tot een groep waar men afwijzend tegenover staat. Stouffer (1955; in Williams e.a.) en Williams e.a. (1976) concluderen dat men wel degelijk minder politiek tolerant is jegens de groep waar men afwijzend tegenover staat. De bevindingen van Davis en Silver (2004) zijn consistent met de bevindingen van Stouffer en Williams e.a.: hoe groter de ervaring van bedreiging in het bestaan, hoe minder men civiele vrijheden ondersteunt. Afgeleid hiervan wordt de volgende hypothese getoetst: *(H8a) Indien men een hoge mate van etnische dreiging ervaart, is men minder politiek tolerant jegens moslims.* Het zou kunnen zijn dat indien men een hoge mate van etnische dreiging ervaart, men voor de politieke partij van Geert Wilders zou kunnen kiezen, omdat deze de banen probeert veilig te stellen tegen migranten die op dezelfde soort vacatures solliciteren. Voor de vergelijking van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders: *(H8b) Indien men een hoge mate van etnische dreiging ervaart, is men meer politiek tolerant jegens Geert Wilders.*

Een perceptie die in deze studie onderzocht wordt omtrent angst voor gebeurtenissen die schadelijk zijn (zoals de perceptie dat er gevaren voor het Nederlandse volk zijn naar aanleiding van het uitzenden van de film *Fitna*) is gerelateerd aan het onzekere bestaan van dreiging of gevaar, aldus

De Castella e.a. (2009). Hoe schadelijk het uitzenden van *Fitna* was, was van tevoren niet duidelijk. Angst was hier gerelateerd aan het onbekende. Echter, interpretaties van gebeurtenissen kunnen angst doen ontstaan in plaats van de werkelijke gebeurtenissen zelf (Roseman en Smith, 2001; in De Castella e.a., 2009). Vanuit de Cognitieve-motivationale-relationale theorie van emotie van Lazarus (1991; in De Castella e.a., 2009) zijn er drie componenten voorhanden voor de productie van angst:

1. Een bepaling door het individu dat een gebeurtenis voor deze relevant is.
2. Een bepaling door het individu dat deze de gebeurtenis niet eerder heeft meegemaakt.
3. Niet voldoende mogelijkheden van een individu om met een dreiging om te gaan (coping).

In het geval van *Fitna* worden bovenstaande componenten niet kwantitatief gemeten. Wel wordt er gemeten of men schadelijke gevolgen verwacht aan de hand van de volgende hypothese: *(H9) Hoe meer schadelijke gevolgen men verwacht naar aanleiding van het uitzenden van de film, des te minder politiek tolerant men jegens Wilders zal zijn.*

Andere percepties die in deze studie aan bod komen, zijn patriottisme, percepties omtrent de inhoud van de film en sympathie voor Geert Wilders. Davis e.a. (2004) omschrijven als resultaat uit hun studie dat nationale trots, ofwel patriottisme, leidt tot nauwere percepties, die op hun beurt leiden tot het afwijzen van groepen die niet in het traditionele beeld van Amerika passen. Gibson en Gouws (2001) omschrijven dat politieke tolerantie gezien dient te worden in het licht van de situationele context van een land. De vraag rijst nu op of de theorie van Davis e.a. (2004) ook van toepassing is op Nederland. Wilders kan gezien worden, in het kader van deze studie, als de verdediger van de Nederlandse cultuur. Moslims behoren tot een andere culturele identiteit en hieromtrent zal de volgende hypothese getoetst worden: *(H10a) Naarmate men meer trots is om een Nederlander te zijn, vertoont men een lage mate van politieke tolerantie jegens moslims.* Ter vergelijking van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders: *(H10b) Naarmate men meer trots is om een Nederlander te zijn, vertoont men een hoge mate van politieke tolerantie jegens Wilders.* Lindner en Nosek (2009) beschrijven echter het tegenovergestelde resultaat in hun studie. Deze onderzoekers omschrijven dat indien een individu de eigen groep bekritiseert, men meer politieke tolerantie kon verwachten van de respondenten uit hun onderzoek. Dit betekent dat indien men een andere groep bekritiseert, men kan rekenen op minder politieke tolerantie. Nu waarschuwt Geert Wilders voor het gevaar van de Islam met zijn film *Fitna* en bekritiseert hij daarmee de moslimgroep. Om die reden zal ook de volgende hypothese in de analyse worden meegenomen: *(H10c) De politieke tolerantie is hoger jegens moslims dan jegens Wilders.*

Vanuit de Emotieve Thesis, zo beschrijven Sullivan e.a. (1979), is er alleen een reden om tolerant te zijn indien je een groep tegenstaat. Dit betekent dat er sprake is van selectieve patronen van intolerantie, veronderstellen Sniderman e.a (1989). De conclusie van Sniderman e.a. is dat een individu ook tolerant kan zijn, ook al vindt deze een groep sympathiek. Sullivan e.a. beschrijven een relatie tussen het abject vinden van een groep en de mate van politieke tolerantie. Sniderman e.a. beschrijven dat er niet perse van een relatie tussen gebrek aan sympathie en politieke tolerantie sprake

hoeft te zijn. Zo wordt de volgende hypothese afgeleid: *(H11) Er zal geen relatie zijn tussen de mate van onsympathie en politieke tolerantie jegens Wilders.*

Als laatste zullen percepties rondom de inhoud van de film *Fitna* worden getoetst. Lindner en Nosek (2009) beargumenteren dat etniciteit wel degelijk van belang is wat betreft politieke tolerantie, maar dat de boodschap van de expressie dermate meer van belang is. Dus het verschil tussen moslims en Geert Wilders zou hier helemaal geen rol spelen, maar de inhoud van de boodschap des te meer. In deze studie zal een concreet item met betrekking tot de inhoud van de film *Fitna* onderzocht worden. Hierbij kan bekeken worden in hoeverre de inhoud van de film van belang wordt geacht. Met andere woorden: in hoeverre het eens of oneens zijn met de inhoud van de film van invloed is op de mate van politieke tolerantie jegens Geert Wilders. De laatste hypothese luidt dan ook: *(H12) Indien men het met de inhoud van de film eens is, des te meer politiek tolerant men jegens Wilders is.*

In het volgende hoofdstuk van deze rapportage zullen de data en de meetinstrumenten beschreven worden.

Hoofdstuk 3: Data en meetinstrumenten

3.1 Data

Voor deze studie naar politieke tolerantie in Nederland is gebruik gemaakt van gegevens verzameld in 2008, ten tijde van het uitkomen van de film *Fitna*, door CentERdata. Het CentERpanel - het internetpanel - vormt een afspiegeling van de Nederlandssprekende bevolking. Panelleden beslissen zelf wanneer zij een vragenlijst invullen. 2435 Huishoudens waren geselecteerd voor het invullen van deze enquête, waarbij de non-respons uit 10.9% bestond. 1925 Huishoudens hebben uiteindelijk deelgenomen aan het onderzoek (CentERdata). De items gebruikt in de enquête zijn opgesteld door William van der Veld, Marcel Coenders en Peer Scheepers (Universiteit Utrecht, Radboud Universiteit Nijmegen). De items uit de vragenlijst zijn gestoeld op meetschalen uit eerdere onderzoeken (zo zijn items omtrent etnische dreiging afkomstig van meetschalen van Mérove Gijsberts; Coenders, Lubbers, Scheepers en Verkuyten, 2008; en Sniderman, Hagendoorn en Prior, 2003). De data zijn door de onderzoekster van de huidige studie gewogen naar leeftijd, waarbij gebruik is gemaakt van gegevens van het CBS uit 2008; het jaar waarin deze enquête is afgenomen.

Door middel van SPSS zijn in de huidige studie de kwantitatieve onderdelen geanalyseerd (onderdeel één en twee). Met name zijn er regressie analyses uitgevoerd en een t-toets voor paren omtrent het verschil in gemiddelden voor de politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders. Voor onderdeel drie – het kwalitatieve deel – is gebruik gemaakt van MaxQDA: de antwoorden op de open vragen – naar aanleiding van de keuze of Wilders wel of niet zijn film mag uitzenden en of moslims dan wel of niet hierop mogen reageren – worden open, axiaal en selectief gecodeerd. Naar

aanleiding van deze coderingen zijn percentages opgesteld die de kwantitatieve gegevens al dan niet kunnen ondersteunen.

3.2 Meetinstrumenten

Allereerst zullen in deze paragraaf de afhankelijke variabelen worden omschreven, daarna volgen de sociale categorieën, waarna de variabelen omtrent percepties besproken zullen worden.

Afhankelijke variabelen

Algemene politieke tolerantie. Aan de hand van een schaal omtrent politieke tolerantie in het algemeen konden de respondenten antwoorden. De schaal bestaat uit vijf vragen als: ‘vind u dat iedereen vrij moet zijn om in het openbaar te zeggen wat men wil?’ en ‘vind u dat iedereen vrij moet zijn om voor of tegen iets te demonstreren?’. Respondenten konden antwoorden aan de hand van twee antwoordcategorieën: ‘vrijheid moet ingeperkt worden’ en ‘iedereen moet daarin vrij zijn’. Cronbach's alfa van deze schaal is .76 (indien het item omtrent ‘het bezetten van gebouwen’ weggelaten wordt).

Politieke tolerantie jegens moslims. Aan de hand van de vraag of ‘het moslims moet worden toegestaan om vrijuit en in het openbaar te reageren op de film van Geert Wilders, of dat het hen moet worden verboden?’, konden respondenten deze vraag beantwoorden met een cijfer van 1 (dat moet zeker worden verboden) tot 6 (dat moet zeker worden toegestaan).

Politieke tolerantie jegens Geert Wilders. Aan de hand van de vraag ‘of Geert Wilders het recht heeft om zijn film uit te zenden, of dat het verboden zou moeten worden?’, konden de respondenten wederom met een cijfer van 1 (de film moet zeker verboden worden) tot 6 (de film mag zeker worden uitgezonden) hun mate van politieke tolerantie aangeven.

Sociale categorieën

Kerkbezoek. Respondenten konden aangeven hoe vaak zij een kerkbezoek of geloofsgemeenschap bezoeken (met antwoord 1: ongeveer één keer per week of vaker, tot antwoord 4: nee, (praktisch) nooit).

Geslacht. Een score 0 betekent dat respondenten van het mannelijke geslacht zijn en score 1 staat voor vrouwen.

Stedelijke woonplaats. Indien men score 1 aangaf, woont men in een grote stad. Een hoge score betekent hier dat men weinig tot niet stedelijk woont.

Netto maandinkomen. Score 1 houdt een netto maandinkomen van EUR 1150 of minder, score 2: EUR1151 t/m EUR 1800, score 3: EUR 1801 t/m EUR 2600, score 4: meer dan EUR 2600 en score 9 houdt hier een missing (onbekend) in.

Leeftijd. Leeftijdscategorieën zijn die van het CBS: categorie 1 bestaat uit respondenten van 14 jaar en jonger (deze categorie was niet aanwezig onder de respondenten), categorie 2 bestaat uit

respondenten tussen de 16 en 24 jaar, categorie 3 bestaat uit respondenten tussen 25 en 34 jaar, categorie 4 bestaat uit respondenten tussen 35 en 44 jaar, categorie 5 bestaat uit respondenten tussen 45 en 54 jaar, categorie 6 bestaat uit respondenten tussen 55 en 64 jaar, en categorie 7 bestaat uit respondenten van 65 jaar en ouder. De jongste respondent is 16 jaar en de oudste respondent is 93 jaar.

Opleiding. Ook hier is gebruik gemaakt van categorieën die gehanteerd worden door het CBS. Categorie 1 houdt het basisonderwijs in, oplopend tot categorie 6: Wetenschappelijk Onderwijs.

variabelen omtrent percepties

Trots op Nederland. De respondenten konden aangeven in hoeverre ze er trots op zijn om een Nederlander te zijn. Zij hadden keuzemogelijkheden tussen 1 (helemaal mee eens) tot 5 (helemaal niet mee eens).

Islamofobie. Deze variabele meet in hoeverre Islamofobie of vooroordelen jegens moslims van invloed zijn op de mate van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders. Deze schaal bestaat uit dertien items. Al deze items zijn in de analyse meegenomen. Cronbach's alfa is zeer hoog gebleken: .91. Respondenten konden aangeven of ze het met een bepaalde stelling omtrent moslims eens waren, met keuze tussen 1 (helemaal niet eens) tot 5 (helemaal eens).

Etnische dreiging. In deze schaal worden stellingen geponeerd die te maken hebben met de komst van migranten naar Nederland en de eventuele dreiging in het bestaan van autochtonen die dit met zich meebrengt. Cronbach's alfa .78 en is voldoende hoog om alle items in de analyse mee te nemen. Respondenten konden ook hier aangeven in hoeverre ze het eens waren met een stelling: score 1 (helemaal niet eens) tot score 5 (helemaal eens).

Rellen. Deze variabele meet de verwachting van schadelijke gevolgen omtrent het uitzenden van de film. Hier wordt gevraagd naar de verwachting of er rellen in Nederland zullen voorkomen naar aanleiding van de film. Respondenten konden aangeven of zij dit zeer zeker niet (1) tot zeer zeker wel (4) verwachten.

Demonstraties. Deze variabele meet tevens een vorm van schadelijke gevolgen: de mate waarin naar aanleiding van de film in het buitenland demonstraties gehouden zullen worden. Ook hier konden respondenten hun verwachting opgeven: zeer zeker niet (1) tot zeer zeker wel (4).

Angst. Deze variabele meet wederom de verwachting van eventuele schadelijke gevolgen aan de hand van de film. Hier wordt gemeten of men verwacht dat de angst voor de Islam in Nederland zal toenemen naar aanleiding van het uitzenden van *Fitna*. Respondenten konden hun verwachting aangeven door score 1 op te geven (nee, helemaal niet) tot score 5 (erg veel).

Inhoud film. Deze variabele meet de inhoud van de film *Fitna*. Deze variabele heeft 491 missings en om die reden is deze variabele in dummies in de analyse opgenomen. Van de zes scores zijn acht dummies gemaakt; de ontbrekende antwoorden zijn als aparte dummy opgenomen. Tevens is van de score 'weet niet' een dummy gemaakt. 'Helemaal oneens met de inhoud van de film' is als referentiecategorie meegenomen: hier werd een hoge score op verwacht. De respondenten konden

aangeven of zij het eens waren met de inhoud van de film: van helemaal mee oneens (score 1) tot helemaal eens (score 6).

Sympathie. Deze variabele meet de sympathie voor Geert Wilders en de eventuele relatie tussen de mate van sympathie en politieke tolerantie jegens Geert Wilders. Respondenten konden de mate van sympathie voor Geert Wilders aangeven met een cijfer van 1 (zeer onsympathiek) tot 10 (zeer sympathiek).

3.3 Analysemethoden

Kwantitatieve analyse

Door middel van een regressie analyse met drie modellen is de mate van politieke tolerantie in het algemeen, jegens moslims en jegens Geert Wilders gemeten. De modellen zijn als volgt opgebouwd: in model 1 wordt door middel van regressie analyse de invloed van sociale categorieën op politieke tolerantie met betrekking tot de drie afhankelijke variabelen uit deze studie gemeten. Model 2 beschrijft de invloed van percepties op de mate van politieke tolerantie. De invloed van sociale categorieën zijn tevens in dit model meegenomen. In model 3 wordt het grootste effect op de mate van politieke tolerantie beschreven. In dit model wordt duidelijk welke variabele het grootste effect heeft op de mate van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders.

Het verschil in politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders wordt door middel van een t-toets voor paren gemeten. In totaal zijn er 6 antwoordcategorieën waarbij het cijfer 3.5 de scheiding aangeeft tussen politieke intolerantie (scores 1 tot en met 3.5) en politieke tolerantie (scores 3.6 tot en met 6).

Kwalitatieve analyse

Naast gesloten vragen zijn in de enquête enkele open vragen gesteld: (1) ‘u gaf aan dat u [voor/tegen] het uitzenden van de film van Wilders bent. Kunt u kort aangeven wat uw belangrijkste reden(en) hiervoor is?’ en (2) ‘u gaf aan dat u [niet] vindt dat moslims vrijuit en in het openbaar mogen reageren. Kunt u kort aangeven wat uw belangrijkste reden(en) hiervoor is?’ De motivatie van respondenten voor de keuze of de film van Geert Wilders wel of niet uitgezonden mag worden en in hoeverre moslims hier op mogen reageren, wordt aan de hand van deze vragen uiteengehaald. De meest voorkomende frequenties van antwoorden worden geteld waarna deze in percentages worden omgezet (zoals de in studie van Krysan, 2002). De open, axiale en selectieve codering wordt vergeleken met de resultaten van de kwantitatieve analyses.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk zullen de resultaten van deze studie besproken worden. Allereerst zal het verschil in de mate van politieke tolerantie tussen moslims en Geert Wilders beschreven worden aan de hand van de gemiddelde score op beide afhankelijke variabelen (4.1). Hierna zal beschreven worden wat het resultaat is van een regressie analyse omtrent algemene politieke tolerantie (4.2). Daarna worden de verschillen in de mate van politieke tolerantie beschreven tussen moslims en Geert Wilders aan de hand van regressie analyses omtrent sociale categorieën (4.3) en aan de hand van analyses omtrent percepties van de respondenten (4.4). De laatste paragraaf (4.5) omvat de resultaten uit de kwalitatieve analyse.

4.1 *Verskil in politieke tolerantie tussen moslims en Geert Wilders*

Het verschil in politieke tolerantie tussen moslims en Geert Wilders is significant gebleken (zie tabel 1). De gemiddelde politieke tolerantie jegens Geert Wilders is 4,39. Respondenten scoorden een gemiddelde van 5,18 wat betreft politieke tolerantie jegens moslims. Dit houdt in dat de politieke tolerantie jegens moslims hoger ligt: moslims kunnen rekenen op meer politieke tolerantie van respondenten wat betreft het reageren op de film *Fitna*. Dit betekent echter niet dat er geen steun is voor Wilders en zijn film. Respondenten hadden de keuzemogelijkheden van 1 (geen politieke tolerantie) tot 6 (wel politieke tolerantie). De grens tussen tolerantie en intolerantie ligt op 3,5. Bezien vanuit de gemiddelde score voor het uitzenden van de film, is men wel degelijk politiek tolerant jegens Geert Wilders gebleken. Niettemin, is *hypothese 10c* bevestigd: de politieke tolerantie ligt hoger ten opzichte van moslims dan voor Geert Wilders. Het verschil in de mate van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders kan verklaard worden doordat het item omtrent politieke tolerantie jegens Geert Wilders (mag zijn film worden uitgezonden?) wat concreter is opgesteld dan het item omtrent politieke tolerantie jegens moslims (in hoeverre mogen zij op de film reageren?) Deze laatste vraag is meer algemeen van aard in tegenstelling tot het concrete voorbeeld uit het item omtrent de politieke tolerantie jegens Geert Wilders. Wellicht dat respondenten dan eerder meegaan in het toekennen van steun aan moslims: er wordt niet geschetst hoe zij mogen reageren. Een andere verklaring kan uit de theorie van Lindner en Nosek (2009) afgeleid worden: het verschil in de mate van politieke tolerantie kan ontstaan zijn doordat Geert Wilders een andere dan de eigen groep bekritiseert. Echter, dit is niet gemeten in deze studie.

4.2 *Algemene politieke tolerantie*

In tabel 2 is te zien wat de mate is van politieke tolerantie in het algemeen van Nederlandssprekende burgers is aan de hand van regressie analyses. In model 1 van tabel 2 is te zien dat opleidingsniveau niet van invloed is op de politieke tolerantie, na controle voor andere achtergrondkenmerken. Hiermee is *hypothese 1* verworpen en is dit resultaat niet in lijn met de theorie van Stouffer (1955).

Leeftijd is niet significant gebleken en daarmee is *hypothese 5* verworpen. Deze bevinding is consistent met de studie van Hello, Scheepers en Gijsberts (2002). Sekse is echter wel significant met een waarde van bèta van $-.049$ (zie tabel 2, model 1). Gezien bèta negatief is, scoren mannen hoger op

Tabel 1. Verschil in gemiddelde mate van politieke tolerantie ten aanzien van moslims en Wilders

		Gemiddelden				
		Gemiddelde	N	Std. Deviatie	Std. Fout Gemiddelde	
Pair 1	Wilders	4,39	1888	1,547	,036	
	moslims	5,18	1888	1,067	,025	
		Correlaties				
		N	Correlatie			
Paar 1	Wilders&moslims	1888	,381***			
		Verschillen per paar				
		Gemiddelde	Std. Deviatie	Std. Fout Gemiddelde	95% Betrouwbaarheids - interval van verschillen laagste hoogste score score	
Paar 1	Wilders - moslims	-,790***	1,508	,035	-,858	-,722

*** = $p < 0,001$

de mate van politieke tolerantie dan vrouwen. Hiermee is *hypothese 4* bevestigd, evenals de theorie van Stouffer (1955). Maar of dit effect is ontstaan doordat vrouwen meer sociaal geïsoleerd zijn dan mannen, is in deze studie niet gemeten. Wel kan er geconcludeerd worden dat, ondanks het verschil in tijdsgeest – vrouwen werken vaker in deze tijd dan ten tijde van de studie van Stouffer – hetzelfde resultaat is gebleken, maar of er sprake is van dezelfde of andere achterliggende gedachte, is niet zeker.

Of men in een stad of op het platteland woont, is wel degelijk van invloed op de mate van politieke tolerantie. In model 1 in tabel 2 is te zien dat de stedelijkheid van de woonplaats het grootste effect heeft, met bèta van $-.110$. Hoe hoger de score op de variabele stedelijkheid, des te minder stedelijk de woonplaats van de respondent is. Respondenten die woonachtig zijn op het platteland, hebben een hoge score op stedelijkheid en een lage (negatieve) score op de mate van politieke tolerantie. Dit houdt in dat hoe te stedelijker een respondent woont, des te meer algemeen politiek tolerant deze is. *Hypothese 2* is hiermee bevestigd (*des te stedelijker men woont, des te meer politiek tolerant men is*).

Inkomen is net significant gebleken (zie tabel 2, model 1) met een waarde van bèta van .048. Een hoge score op de variabele inkomen, houdt een hoog inkomen in. Respondenten met een hoger inkomen scoren in deze studie hoger op de mate van algemene politieke tolerantie: naarmate een individu een hoger inkomen heeft, des te meer algemeen politiek tolerant deze is.

In model 2 wordt gecontroleerd op de mate van religiositeit op algemene politieke tolerantie. Religiositeit heeft hier het grootste effect, een waarde van bèta van .211, en verklaart hiermee de invloed van inkomen op politieke tolerantie weg. Hypothese 3 wordt hiermee bevestigd (*hoe meer praktiserend religieus men is, des te minder politiek tolerant men is*). Een lage score op praktiserende religiositeit (mate van kerkbezoek) houdt meerdere kerkbezoeken per week in; naarmate een respondent hoger scoort op praktiserende religiositeit, des te minder kerken of religieuze bijeenkomsten deze bezoekt. Naarmate een individu uit deze studie hoger scoort op de mate van religiositeit (dus minder praktiserend religieus is), des te meer politiek tolerant het individu is. Hypothese 3 ondersteunt hiermee de theorie omtrent lokalisme (Roof, 1978; in Eisinga e.a., 1990) en de theorie van Bobo en Licari (1989).

Tabel 2. De mate van algemene politieke tolerantie aan de hand van regressiemodellen

	Model 1		Model 2	
	B	β	B	β
Intercept	1,889***		1,667***	
Geslacht (vrouw)	-,028*	-,049*	-,029*	-,051*
Niet-stedelijke woonplaats	-,024***	-,110***	-,019***	-,086***
Netto maandinkomen	,015*	,048*	,011	,036
Leeftijd	-,006	-,038	,000	-,004
Opleiding	,003	,017	,005	,029
Kerkbezoek			,056***	,211b***
Verklaarde variantie (adj.)	,017		,060	

b. Een hoge score betekent weinig kerkbezoek

*** = $p < 0,001$; ** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

Ook uit model 2 blijkt dat mannen meer politiek tolerant zijn dan vrouwen en dat men in een grote stad meer politiek tolerant is dan op het platteland. De grootte van dit laatste effect is na toevoeging van de variabele ‘kerkbezoek’ enigszins afgenomen. Voor een deel kan het effect van de mate van stedelijkheid verklaard worden, omdat mensen in de minder stedelijke gebieden religieuzer zijn en daardoor minder politiek tolerant. Door de variabele ‘kerkbezoek’ toe te voegen in het tweede model, neemt de verklaarde variantie toe: R^2 is in model 1 .017 en in model 2 .060. Model 2 heeft hiermee een grotere voorspelbare waarde dan model 1. Leeftijd en opleiding zijn hier tevens niet significant.

4.3 Vergelijking politieke tolerantie tussen moslims en Geert Wilders aan de hand van sociale categorieën

Educatie is significant gebleken met een alfa van 5% ten aanzien van politieke tolerantie jegens moslims en ten aanzien van politieke tolerantie jegens Geert Wilders (zie tabel 3, model 1 en tabel 4, model 1). Hoe hoger het opleidingsniveau, des te meer politieke tolerantie men heeft ten aanzien van moslims of Geert Wilders. Voor de politieke tolerantie jegens moslims, is de waarde van bèta .179. Dit houdt in dat hoe hoger een individu scoort op de variabele opleiding, deze een hoger opleidingsniveau heeft en hoe hoger het opleidingsniveau, des te meer politiek tolerant een individu is jegens moslims. Dit is in lijn met *hypothese 1a* (naarmate men hoger is opgeleid, is men meer politiek tolerant jegens moslims) en deze ondersteunt de bevinding van onder andere Stouffer (1955). Of dit effect wordt veroorzaakt door het aantal jaren contact met andersdenkenden in het onderwijs of door de mogelijkheden tot logische redeneringsprocessen, is in deze studie niet gemeten. Wat betreft de mate van politieke tolerantie jegens Wilders, is een zelfde bevinding van toepassing als bij de politieke tolerantie jegens moslims. Ook hier geldt dat naarmate men hoger is opgeleid, men meer politiek tolerant is jegens Wilders. Bèta is hier .053 en heeft hiermee wel een minder groot effect op politieke tolerantie jegens Wilders dan het geval is bij de politieke tolerantie jegens moslims. Niettemin, is *hypothese 1b* (naarmate men hoger is opgeleid is men meer politiek tolerant jegens Wilders) bevestigd.

Tevens is de mate van stedelijkheid van de woonplaats significant van invloed gebleken op de mate van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders (zie tabel 3 en tabel 4; model 1). Wat betreft de politieke tolerantie jegens moslims, is bèta -.095. Hier geldt dat hoe hoger men scoort op de variabele stedelijkheid, hoe minder stedelijk men woont. Hoe minder stedelijk een individu woont, des te minder politiek tolerant deze is jegens moslims, blijkt uit deze studie. Het idee van lokalisme van Roof (1978; in Eisinga e.a., 1990) wordt hiermee door bevestiging van *hypothese 2a* (des te stedelijker men woont, des te meer politiek tolerant men is jegens moslims) ondersteund: traditionele waarden lijken meer van invloed te zijn op lokaal niveau en leiden daarmee tot minder politieke tolerantie jegens moslims. Een zelfde argument kan naar aanleiding van de politieke tolerantie jegens Geert Wilders in deze studie gemaakt worden. Bèta is -.082 en houdt ook hier in dat indien men minder stedelijk woont, men minder politiek tolerant is: de mate van urbanisatie is significant van invloed op politieke tolerantie jegens Geert Wilders. *Hypothese 2b* (des te stedelijker men woont, des te meer politiek tolerant men is jegens Geert Wilders) is tevens bevestigd.

Onder traditionele waarden, zoals omschreven door Roof (1978; in Eisinga e.a., 1990) met betrekking tot zijn theorie omtrent lokalisme, valt, zoals eerder beschreven, religiositeit. Ook deze variabele is voor moslims en Geert Wilders significant van invloed op de mate van politieke tolerantie. Voor moslims is bèta .075 en voor Wilders is bèta .125. Een hoge score betekent hier dat men weinig tot niet praktiserend religieus is. Dit houdt voor de politieke tolerantie jegens moslims en Geert

Wilders in dat hoe minder praktiserend religieus de respondenten zijn, des te meer politiek tolerant zij zijn. Noemenswaardig vanwege een contra- intuïtief effect, is dat het effect van religie op de mate van politieke tolerantie groter is voor Geert Wilders dan voor moslims, ook al is deze laatste groep meer religieus. Geconcludeerd kan worden dat religiositeit een sterkere rol speelt voor de politieke tolerantie jegens Geert Wilders dan jegens moslims. *Hypothesen 3a en 3b*, beide afgeleid uit de theorie van Roof omtrent lokalisme, zijn in deze studie bevestigd.

Het geslacht van de respondenten is mede van invloed op de mate van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders. Ook deze variabele is significant gebleken (zie tabellen 3 en 4; modellen 1). Een lage score (0) op de variabele geslacht, betekent dat men een man is. Wat betreft politieke tolerantie voor moslims is bèta $-.103$ en voor Geert Wilders is bèta $-.144$. Daarmee wordt duidelijk dat mannen meer politiek tolerant zijn dan vrouwen jegens zowel moslims als Geert Wilders. *Hypothesen 4a en 4b*, afgeleid van de bevinding van Stouffer, worden hier geverifieerd.

Wederom is een variabele significant voor moslims en Geert Wilders: leeftijd is van invloed op de mate van politieke tolerantie. Bèta is wat betreft politieke tolerantie voor moslims $.131$. Voor Geert Wilders is deze $-.089$. Een hoge score op de variabele leeftijd betekent dat een individu wat ouder is. Het verschil in politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders wat betreft leeftijd van de respondent is hier de moeite waard om te benoemen: moslims kunnen op meer politieke tolerantie rekenen van oudere individuen, terwijl Geert Wilders op meer politieke tolerantie kan rekenen van jongere individuen (zie tabellen 3 en 4; modellen 1). Hiermee is *hypothese 5a* verworpen en *hypothese 5b* aangenomen. Hier kan sprake zijn met welke groep men te maken heeft en kan de politieke tolerantie wat betreft leeftijd niet met betrekking tot elke contrasterende groep gegeneraliseerd worden, zoals in de studie van Bobo en Licari (1989) en in de studie van Davis en Silver (2004). Het argument van Sullivan e.a. komt hier ter sprake: de mate van politieke tolerantie blijkt anders te zijn indien respondenten zelf de groep waar men abject tegenover staat kiest. Echter, die keuze lag in deze studie al vast. Niettemin zou het verschil wat betreft leeftijd en politieke tolerantie jegens moslims of Geert Wilders ten grondslag kunnen liggen aan het argument van Sullivan e.a. Geert Wilders en moslims zijn in deze contextuele situatie twee uitersten op een continuüm, waarbij het denkbaar is dat respondenten meer abject tegenover de ene partij staan dan de andere, wat dit verschil in politieke tolerantie kan verklaren. Of misschien is er sprake van een generatie-effect? Maakt het uit in welke tijd een individu opgegroeid is en in hoeverre men politiek tolerant dient te zijn (verleden) of dat men ook intolerant (heden) mag vertonen? Dit is in deze studie echter niet onderzocht.

Het netto inkomen per huishouden per maand is met betrekking tot de politieke tolerantie jegens Geert Wilders niet significant gebleken (zie tabel 4; model 1). *Hypothese 6b (naarmate men een hoger inkomen heeft, des te minder politieke tolerantie men jegens Geert Wilders heeft)* is dan ook verworpen. Echter, het netto maandinkomen is wel significant van invloed op de mate van politieke tolerantie jegens moslims. Bèta is $.051$. Hier geldt dat hoe hoger de score op de variabele inkomen, hoe hoger het inkomen van een respondent is. Met een positieve waarde van bèta, betekent dit dat hoe

hoger het inkomen van de respondent is, des te meer politieke tolerantie deze jegens moslims vertoont. Dit resultaat is consistent met de Competitietheorie. *Hypothese 6a* wordt bevestigd.

4.4 Verschil in politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders aan de hand van percepties.

In tabellen 3 en 4 zijn percepties met betrekking tot de mate van politieke tolerantie toegevoegd in modellen 2. Het effect van het netto maandinkomen is niet meer significant en is dus weg verklaard door percepties toe te voegen in model 2. Met betrekking tot de mate van politieke tolerantie jegens Geert Wilders is hetzelfde model nog van toepassing. Echter, een kanttekening is hier op zijn plaats: het opleidingsniveau is nog net van invloed op de mate van politieke tolerantie jegens Wilders. Het significantieniveau ligt op .049. Dit valt nog net binnen een significantieniveau van alfa is 5%.

De invloed van vooroordelen omtrent moslims op politieke tolerantie jegens moslims is significant gebleken. Bèta is -.155 (zie tabel 3; model 2). Een hoge score op de variabele Islamofobie betekent hier dat men vele vooroordelen jegens moslims heeft (en eventueel Islamofoob is). Gezien de waarde van bèta laag ligt, betekent dit dat indien men veel vooroordelen heeft, ofwel meer Islamofoob is, men minder politiek tolerant jegens moslims is. *Hypothese 7a (naarmate men meer vooroordelen jegens moslims heeft, is men minder politiek tolerant jegens moslims)* is hiermee bevestigd. *Hypothese 7b* echter niet. De invloed van vooroordelen jegens moslims op de politieke tolerantie jegens Geert Wilders is, tegen de verwachting in, niet significant gebleken.

In tabel 3 is de variabele ‘etnische dreiging’ toegevoegd in model 3. Deze variabele heeft het grootste effect op de mate van politieke tolerantie jegens moslims. Dit effect is zelfs zo groot, dat het de invloed van vooroordelen jegens moslims op politieke tolerantie helemaal weg verklaart. De waarde van bèta van etnische dreiging is -.185. Hier geldt dat een hoge score op de variabele etnische dreiging betekent dat men veel etnische dreiging ervaart. De negatieve richting van bèta wijst erop dat indien men veel etnische dreiging ervaart, men des te minder politiek tolerant is jegens moslims. *Hypothese 8a* is hiermee weerlegd, afgeleid uit de theorieën omtrent het minder toekennen van civiele vrijheden aan burgers indien men meer afwijzend tegenover deze groep staat (Stouffer, 1955; in Williams e.a. 1976; Davis en Silver, 2004). Tevens is de invloed van etnische dreiging op de mate van politieke tolerantie jegens Wilders significant gebleken. Bèta is -.118. Hier geldt dezelfde redenering omtrent de waarde van bèta als in bovenstaande: een hoge score op de variabele dreiging duidt op meer ervaren etnische dreiging. Een wat contra- intuïtieve bevinding wordt hier gedaan: des te meer etnische dreiging men ervaart, des te minder politiek tolerant jegens Geert Wilders men is. Hiermee wordt *hypothese 8b* verworpen.

Wat betreft het ervaren van bedreiging in het bestaan en gevaren naar aanleiding van het uitzenden van de film *Fitna*, zijn de effecten van de verwachting van rellen in Nederland en het groeien van angst voor de Islam in Nederland significant gebleken. Het effect van de verwachting van demonstraties in het buitenland naar aanleiding van de film, is niet significant gebleken. De waarde

van bèta omtrent de variabele ‘rellen’ is $-.071$ en voor ‘angst’ is deze waarde $-.081$ (zie tabel 4; model 2). Hier betekent een hoge score op de variabelen rellen en angst dat men zeker rellen verwacht of angst ervaart. Bèta ligt voor beide variabelen in het negatieve spectrum, wat inhoudt dat indien men des te meer rellen verwacht in Nederland naar aanleiding van de film of indien men des te meer angst voor de Islam in Nederland verwacht, men des te minder politiek tolerant is jegens Geert Wilders. De theorie van De Castella e.a. (2009) waaruit *hypothese 9 (hoe meer schadelijke gevolgen men verwacht door het uitzenden van de film, des te minder politiek tolerant men jegens Wilders zal zijn)* is afgeleid wordt door de bevestiging van hypothese 9 ondersteund, op de verwachting van demonstraties in het buitenland na.

Patriottisme, ofwel trots zijn op Nederland, is voor moslims en Geert Wilders niet significant van invloed gebleken op de mate van politieke tolerantie. *Hypothesen 10a en 10b* zijn hiermee verworpen: trots om een Nederlander te zijn heeft – na controle voor andere kenmerken - niets van doen met de mate van politieke tolerantie jegens moslims dan wel Geert Wilders.

De invloed van de mate van sympathie voor Geert Wilders op de politieke tolerantie jegens hem is wel degelijk significant gebleken. Sterker nog, deze variabele heeft het grootste effect op de mate van politieke tolerantie jegens Wilders (zie tabel 4; model 3). Bèta is $.340$. Hier betekent een hoge score op deze variabele dat men meer sympathie heeft voor Geert Wilders. Met bèta positief, betekent dit dat naarmate men meer sympathie heeft voor Wilders, men des te meer politiek tolerant is jegens hem. Hiermee is *hypothese 11* verworpen. Men ondersteunt de mogelijkheid om de film uit te zenden minder wanneer men Geert Wilders minder sympathiek vindt en daarmee is er wel degelijk een relatie tussen de mate van sympathie en de mate van politieke tolerantie jegens Wilders aangetoond. De respondenten zijn, gezien de gemiddelde score voor de politieke tolerantie jegens Wilders (zie tabel 1; gemiddelde is 4.39) echter nog wel politiek tolerant jegens hem.

Als laatste variabele uit de kwantitatieve analyse is de invloed van de inhoud van de film op de mate van politieke tolerantie jegens Wilders gemeten. Vele respondenten wisten op de vraag ‘wat zij van de inhoud van de film vonden’ geen antwoord te geven (491) en om die reden is van de antwoordcategorie ‘weet niet’ een aparte categorie in de analyse meegenomen, ofwel de variabele is als dummy in de analyse opgenomen. Alle dummy variabelen blijken significant te zijn (zie tabel 4; model 2). Bèta loopt wat betreft alle dummies dezelfde kant op, in positieve richting. Het effect van elke dummy variabele geeft hier het verschil weer ten opzichte van respondenten die het helemaal oneens zijn met de inhoud van de film (de referentiecategorie). Concluderend kan gesteld worden dat naarmate men het meer eens is met de inhoud van de film *Fitna*, men, zoals de verwachting, meer politiek tolerant jegens Wilders. *Hypothese 12* krijgt hiermee support. Echter, wordt er gecontroleerd op sympathie voor Wilders (zie tabel 4; model 3), dan wordt het effect kleiner. Alleen indien men het (een beetje of helemaal) eens is met de inhoud, is er nog een significant verschil met de mensen die het oneens zijn met de inhoud. Het verschil tussen de referentiecategorie (helemaal oneens zijn met de inhoud van de film) en het oneens zijn met de inhoud of het niet weten, worden door de variabele

‘sympathie’ weg verklaard. *Hypothese 12* wordt bevestigd en daarmee het effect van de mening over de film op de mate van politieke tolerantie jegens Geert Wilders.

De verklaarde variantie loopt op in tabel 3 en 4 naarmate er meer percepties worden opgenomen in de analyse. Is de verklaarde variantie in tabel 3 in model 1 (de politieke tolerantie jegens moslims) nog .088, in model 2 loopt deze op tot .109 en in het derde model met opname van de variabele met het grootste effect (etnische dreiging) is de verklaarde waarde opgelopen tot .121. Ook wat betreft de politieke tolerantie jegens Geert Wilders loopt de verklaarde variantie per model op: in model 1 is deze .048; in model 2 .189 en in model 3 is de verklaarde variantie .247. Voor beide analyses geldt dat met het opnemen van percepties de verklaarde waarde oploopt en deze wordt nog hoger indien de variabele die het grootste effect op de mate van politieke tolerantie heeft toegevoegd wordt. Wat betreft de politieke tolerantie jegens Geert Wilders is model 3 zelfs van grotere verklarende waarde dan wat betreft model 3 omtrent de politieke tolerantie jegens moslims. Echter, laten beide modellen nog ruimte over voor variabelen die in deze analyse niet zijn opgenomen die tevens van verklarende waarde kunnen zijn omtrent de mate van politieke tolerantie jegens moslims en jegens Geert Wilders.

Tabel 3. Regressiemodellen omtrent de politieke tolerantie jegens moslims

	Model 1		Model 2		Model 3	
	B	β	B	β	B	β
Intercept	4,234***		5,187***		5,320***	
Kerkbezoek	,075**	,075**	,076**	,077**	,077***	,078***
Geslacht (vrouw)	-,220***	-,103***	-,255***	-,119***	-,249***	-,116***
Niet-stedelijke woonplaats	-,077***	-,095***	-,073***	-,090***	-,069***	-,086***
Netto maandinkomen	,058*	,051*	,048	,042	,037	,032
Leeftijd	,085***	,131***	,082***	,127***	,074***	,114***
Opleiding	,125***	,179***	,100***	,144***	,091***	,130***
Patriottisme			-,019	-,017	-,021	-,019
Islamofobie			-,249***	-,155***	-,024	-,015
Etnische dreiging					-,269***	-,185***
Verklaarde variantie (adj.)	,088		,109		,121	

*** = $p < 0,001$; ** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

Tabel 4. Regressiemodellen omtrent de politieke tolerantie omtrent Geert Wilders

	Model 1		Model 2		Model 3	
	B	β	B	β	B	β
Intercept	4,457***		5,270***		5,022***	
Kerkbezoek	,178***	,125***	,169***	,118***	,175***	,122***
Geslacht (vrouw)	-,353***	-,114***	-,164*	-,053*	-,145*	-,047*
Niet-stedelijke woonplaats	-,096**	-,082**	-,113***	-,096***	-,093***	-,079***
Netto maandinkomen	,019	,011	,013	,008	,018	,011
Leeftijd	-,083***	-,089***	-,086***	-,092***	-,079***	-,085***
Opleiding	,054*	,053*	,048*	,048*	,047*	,045*
Patriottisme			-,004	-,002	,000	,000
Verwachting van rellen			-,174*	-,071*	-,152*	-,062*
Verwachting van demonstraties in het buitenland			-,022	-,009	,004	,002
Verwachting groei angst Islam			-,150**	-,081**	-,119**	-,064**
Etnische dreiging			-,243**	-,118**	-,347***	-,168***
Islamofobie			,049	,022	-,110	-,049
Inhoud film						
Helemaal oneens (referentiecategorie)			-	-	-	-
Oneens			,235*	,059*	,149	,037
Een beetje oneens			,536***	,128***	,363**	,087**
Een beetje eens			1,016***	,214***	,528***	,111***
Eens			1,850***	,347***	1,204***	,226***
Helemaal eens			2,252***	,324***	1,394***	,201***
Weet het niet			,393**	,101**	,143	,037
Sympathie voor Wilders					,218***	,340***
Verklaarde variantie (adj.)	,048		,189		,247	

*** = $p < 0,001$; ** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

4.5 Kwalitatieve analyse

Na deze beschrijving van verschillen in politieke tolerantie, zullen de motivaties van de respondenten worden omschreven waarom zij kiezen voor hun mate van politieke tolerantie. Eerst zullen de motivaties omtrent de politieke tolerantie jegens Geert Wilders beschreven worden. Hierna volgen de motivaties van respondenten rondom de politieke tolerantie jegens moslims.

In de enquête van CentERdata zijn twee open vragen gesteld waarin de respondenten hun keuze omtrent politieke tolerantie (wel of niet mogen uitzenden van *Fitna* en wel of niet mogen reageren van moslims hierop) konden motiveren. Vervolgens zijn deze motivaties door middel van een software programma voor kwalitatief onderzoek, MaxQDA, gecodeerd. De eerste fase van het

coderingsproces heeft het open coderen (het ontrafelen van de gegevens), *in vivo* (in de eigen woorden van de respondenten), omvat, gevolgd door een tweede fase: het axiaal coderen waarbij de codes beschreven zijn. De derde fase van codering heeft het selectief coderen omvat, waarbij de belangrijkste codes en thema's gevormd zijn naar het idee van de onderzoekster door middel van structurering. De veelheid aan codes (thema's) is hierna opgeteld en aan de hand van frequenties van de codes zijn percentages opgesteld (uitgaande van alle 1925 respondenten). Door middel van de fase van structurering waaruit de belangrijkste thema's zijn voortgevloeid, zijn deze thema's, aan de hand van percentages in de ontstane theorie opgenomen. De thema's zijn als volgt ingedeeld en zullen in dit hoofdstuk in dezelfde volgorde beschreven worden: thema's rondom voorstanders van het uitzenden van *Fitna*, de thema's van tegenstanders omtrent het uitzenden van de film, en de thema's van voorstanders omtrent het reageren van moslims op de film, en als laatste de thema's van de tegenstanders omtrent het reageren op de film.

Politieke tolerantie jegens Geert Wilders

Vrijheid van meningsuiting is een veel voorkomend antwoord van de respondenten. 54,03% Heeft dit als antwoord gegeven naar aanleiding van de vraag waarom Geert Wilders zijn film zou mogen uitzenden. Echter, respondenten lieten wel vele 'mitsen en maren' horen. Van deze respondenten geeft 7,8% aan dat vrijheid van meningsuiting wel enige vorm van gematigdheid dient te kennen. Zoals het binnen de grenzen van bijvoorbeeld de wet blijven door Geert Wilders. Eveneens dient Geert Wilders respect te tonen, en niet te kwetsen en/of beledigen volgens deze respondenten. Een aantal respondenten gaf tevens aan dat men zelf autonoom is in het kiezen om de film dan wel of niet te zien.

Een veel gehoord argument omtrent politieke tolerantie jegens Wilders:

'Vrijheid van meningsuiting. Ook al ben ik het niet eens met de inhoud van de boodschap, moet hij en ieder ander kunnen uiten wat hij wil.'

Een andersoortig antwoord dat gegeven is door de respondenten heeft vaak met de inhoud van de film te maken. 16,26% Van de respondenten gaf een antwoord met betrekking tot de inhoud van de film. De meningen waren hierover verdeeld. Een voorstander:

'Omdat een hoop mensen blind zijn en niet willen zien wat voor een gevaar de Islam in de toekomst voor de Nederlandse democratie kan vormen. De groep begint veel te groot te worden en gaat de Nederlanders overrulen.'

Naast positieve geluiden omtrent Wilders en zijn film zijn er respondenten die een tegenstander zijn wat betreft het uitzenden van de film:

‘Ik betwijfel ten zeerste dat deze film zal bijdrage aan een verdraagzamere samenleving tussen moslims en niet moslims. De film is gebaseerd op angst tussen deze 2 bevolkingsgroepen. Dit vergroot de kans op misverstanden en veel onnodige problemen.’

Of de boodschap van de politieke actie belangrijker was dan door wie deze gegeven was, wat Lindner en Nosek (2009) veronderstellen, is niet duidelijk geworden in de kwalitatieve analyse. Wel is duidelijk dat respondenten argumenten rondom de inhoud van de film gaven.

Tevens kwamen de gevaren aan bod indien de film uitgezonden zou worden. Van de respondenten heeft 5,9% (van de tegenstanders van uitzenden van de film) aangegeven dat deze een vorm van gevaar zag in het uitzenden van de film:

‘Als je opzettelijk probeert via de media en door uitspraken een groep uit de samenleving te bekritisieren of te discrimineren, is er sprake van intolerantie tegenover de medemens en kan je van kleine fanatieke groepen, die zeker niet een afspiegeling van een groep Medelanders is, dan hetzelfde terugverwachten. Daarnaast stelt hij alle Nederlanders in die landen, waarin bepaalde groeperingen die alles zullen aangrijpen om hun reacties te vergroeilijken, bloot aan alle vormen van tegenreacties.’

Ook hebben een aantal respondenten aangegeven dat men bang is voor economische gevaren (en daarom vonden dat de film niet uitgezonden kan worden):

‘Het kan schade aanbrengen aan onze werkgelegenheid en handel met het buitenland. De betrekkingen met moslimstaten kunnen verslechteren maar ook met de lidstaten van de EU.’

De respondenten die aangeven gevaren te zien, sluiten daarbij aan bij het onderzoek van De Castella e.a. (2009). Bovenstaande uitspraken van respondenten gaan niet uit van een direct gevaar, maar kunnen gerelateerd worden aan het onzekere bestaan van dreigingen of gevaar. De respondenten hebben het immers over dat een gebeurtenis ‘kan’ voorkomen. Echter, de vraag ging niet diep in op waarom men gevaren zag en daarmee kan er geen ondersteuning gevonden worden voor de Cognitieve-motivationale-relationale theorie van emoties van Lazarus in deze studie.

Een argument die in geringe mate getoetst wordt omtrent politieke tolerantie, is de invloed van de media en politiek. Menig respondent (4,6%) geeft aan dat de media en politiek teveel aandacht aan dit fenomeen hebben besteed:

‘Persoonlijk vind ik, dat de media veel te veel aandacht schenken aan het gedachtegoed van deze heer. Zulke uitingen zouden moeten worden genegeerd.’

‘Inmiddels hebben we de film kunnen zien en de conclusie moet zijn: we zijn door de regering wat bang gemaakt voor de eventuele gevolgen. De film stelt weinig voor, een slecht product.’

Niet omtrent alle kwantitatieve variabelen omtrent het uitzenden van de film *Fitna* is in de kwalitatieve analyse steun gevonden. Respondenten geven over het algemeen in hun antwoorden argumenten als ‘vrijheid van meningsuiting, maar gematigd’, ‘gevaren’ en gingen op de inhoud in. Ook werd Geert Wilders als persoon bekritiseerd dan wel aangemoedigd. Maar argumenten omtrent patriottisme, urbanisatie en de Competitietheorie zijn niet gegeven. Niet veel respondenten gaven een argument omtrent de dreiging van moslims, en argumenten die de relatie tussen vooroordelen ten opzichte van moslims en de mate van politieke tolerantie zouden kunnen verklaren, zijn ook niet ten overvloede gegeven.

Politieke tolerantie jegens moslims

Dat men, zo is uit de statistische analyse gebleken, meer politiek tolerant jegens moslims is dan jegens Geert Wilders, is uiteraard ook uit de kwalitatieve analyse gebleken. Het argument van vrijheid van meningsuiting kwam omtrent de politieke tolerantie jegens moslims naar aanleiding van de open vraag wat vaker voor dan dat deze bij de politieke tolerantie jegens Wilders voor is gekomen: vrijheid van meningsuiting voor moslims werd door 72,47% aangegeven. Echter, dat moslims dat gematigd dienen te doen, is door een groter deel van de respondenten aangegeven dan bij Geert Wilders. Van de respondenten mogen moslims reageren op de film, maar van 31,40% dient dat wel gematigd te gebeuren; zonder geweld, binnen de mazen van de wet en bijvoorbeeld dat zij ook niet dienen te kwetsen en/of beledigen:

‘Ook hier geldt dat een burger, dus ook een Moslim het recht heeft zijn mening te uiten, mits vanuit respect voor de ander. Verwensingen of bedreigingen aan het adres van Wilders zijn niet toegestaan en moeten worden tegengegaan. Ook Moslims hebben zich wat dat betreft aan de Nederlands wet te houden.’

‘Wilders mag toch ook zeggen wat hij vindt, dus moslims ook. Alleen wel in dialoog natuurlijk en niet met geweld.’

Wat betreft het aangaan van de dialoog of debat geeft 4,83% van de respondenten een argument in deze richting en wat betreft het argument ‘hoor en wederhoor’ geeft 6,91% een antwoord als deze. Dit c.q. het argument van ‘de vrijheid van meningsuiting’ blijken toch wel de meest gehoorde argumenten te zijn:

‘Omdat er vrijheid van meningsuiting is en dit een groot goed is. Het mogen uitspreken van vele feiten en meningen is niet hetzelfde als het zijn van de waarheid. Vandaar is de oproep voor dialoog voor IEDEREEN. Voorstanders, tegenstanders,

allochtoon, autochtoon!!!’

‘Als Geert Wilders mag zeggen wat hij wil over moslims, mogen moslims vrijuit en in het openbaar reageren op Geert Wilders en Fitna.’

Argumenten waaruit blijkt dat men politiek tolerant is jegens moslims, zoals deze wordt beschreven door Sullivan e.a. (1983) in de Emotieve Thesis (pas indien je afwijzend tegenover een groep staat, is er sprake van tolerantie indien je deze groep civiele vrijheden toekent) zijn niet veel gegeven door de respondenten. Een voorbeeld daarvan is wel:

‘In Nederland hoef je het gelukkig niet eens te zijn met de buurman en betreffende moslims wonend in Nederland, neem ik aan.’

Ook hier worden niet vele argumenten aangewezen door respondenten die voortvloeien uit een variabele van de kwantitatieve analyse. Vrijheid van meningsuiting, de dialoog of debat aangaan en ‘hoor en wederhoor’ zijn de meest voorkomende argumenten.

Voor een visueel verschil in politieke tolerantie jegens Wilders en moslims zie figuur 1 hieronder.

	Voorstanders uitzenden ‘Fitna’ (72,6%)	Tegenstanders uitzenden ‘Fitna’ (27,4%)	Voorstanders reageren moslims (93,1%)	Tegenstanders reageren moslims (6,9%)
Vrijheid van meningsuiting	54,0%		72,5%	
- Mitsen en maren	7,8%		21,4%	
-Achteraf maatregelen nemen	3,1%		2,8%	
-Dialoog/ debat			4,8%	
-Hoor en wederhoor			6,9%	
Gevaren		5,9%		
Teveel aandacht door media		4,6%		
Snel aangevallen				2,1%
-Aanpassen				0,9%
-Gebruiken geweld				0,4%

Figuur 1. Matrix verschil in politieke tolerantie jegens Wilders en moslims aan de hand van open vragen.

5. Discussie en conclusie

In deze studie is door middel van *mixed methods* een vergelijking gemaakt tussen politieke tolerantie jegens Geert Wilders en moslims naar aanleiding van de film *Fitna*, naast een toets van algemene politieke tolerantie in Nederland. In dit laatste hoofdstuk zullen de resultaten van deze studie in het kort besproken worden naar aanleiding van de onderzoeksvragen. Allereerst zal er een antwoord gegeven worden op de hoofdvraag: ‘is er verschil tussen sociale categorieën in de mate van politieke tolerantie in Nederland?’ (kwantitatieve analyse). Hierna zullen de deelvragen beantwoord worden: ‘is er verschil in de mate van politieke tolerantie ten aanzien van moslims en Geert Wilders?’ (kwantitatieve analyse) en ‘welke motivaties geven respondenten voor hun keuze van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders?’ (kwalitatieve analyse).

5.1 *Verskil in de mate van politieke tolerantie in het algemeen in Nederland*

De bevinding van Stouffer⁴ (1955; in Williams e.a. 1976) omtrent educatie – een hoger opleidingsniveau leidt tot een hogere mate van politieke tolerantie – is in het regressiemodel omtrent algemene politieke tolerantie verworpen.

Stouffer beargumenteert tevens dat mannen meer politiek tolerant zijn dan vrouwen. Dit resultaat is in deze studie wel gereproduceerd. Of dit te maken heeft met de beargumentatie van Stouffer dat vrouwen meer sociaal geïsoleerd zijn dan mannen, is niet gemeten in deze studie. Wel kan er geconcludeerd worden dat, ondanks het verschil in tijdsgeest (vrouwen werken vaker in deze tijd dan ten tijde van de studie van Stouffer) hetzelfde resultaat is gebleken, maar of er sprake is van dezelfde of een andere achterliggende gedachte, is niet zeker.

Het grootste effect op algemene politieke tolerantie is praktiserende religiositeit gebleken. De theorie van Roof (1978; in Eisinga e.a., 1990) omtrent lokalisme⁵ is wat betreft algemene politieke tolerantie, door middel van bevestiging van de hypothesen die uit zijn theorie zijn afgeleid, ondersteunt. Zowel voor de mate van religiositeit als voor de mate van een stedelijke woonplaats gaat deze theorie op: respondenten die meer praktiserend religieus zijn, en respondenten die op het platteland wonen, blijken minder politiek tolerant te zijn in het algemeen.

5.2 *Verskil in de mate van politieke tolerantie tussen moslims en Geert Wilders*

Het effect van educatie op de mate van politieke tolerantie, zoals omschreven door onder andere Stouffer, is in tegenstelling tot algemene politieke tolerantie wel gereproduceerd met betrekking tot politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders. Wellicht is hier sprake van een concrete vorm van andersdenkenden, die in de vraagstelling omtrent algemene politieke tolerantie meer abstract was.

⁴ De klassieker uit het gebied van studies omtrent politieke tolerantie.

⁵ Traditionele normen en waarden, zoals deze kunnen voorkomen bij religie, zijn meer van invloed op lokaal niveau, dan in een grotere, overkoepelende samenleving.

Dit zou in lijn zijn met de argumentatie van Gibson en Gouws (2001). Zij menen dat politieke tolerantie beter gemeten kan worden in een directe context in plaats van voorbeelden als vignetten. Nu meet deze studie beide facetten: een situationele context (het uitzenden van de film *Fitna* en het mogen reageren van moslims hierop) en een denkbeeldige context (de items omtrent algemene politieke tolerantie). Echter, de vraag uit het item omtrent de politieke tolerantie jegens Geert Wilders is in de enquête wat concreter gesteld, en daarmee is een meer directe situationele context geschetst, dan de vraagstelling van het item omtrent politieke tolerantie jegens moslims. Als gevolg hiervan, kan het zijn dat respondenten eerder steun hebben betuigd aan moslims, omdat de vraagstelling meer algemeen van aard was: de manier waarop moslims mogen reageren wordt niet verwoord. Dit kan het verschil in de mate van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders verklaren.

De mate van religiositeit heeft echter niet meer het grootste effect op de mate van politieke tolerantie, zoals bij de algemene politieke tolerantie, indien er gecontroleerd wordt op percepties. Dit geldt voor zowel de analyse omtrent politieke tolerantie jegens moslims en voor de analyse van politieke tolerantie jegens Geert Wilders. De mate waarin iemand Islamofoob is of meer vooroordelen jegens moslims heeft, heeft het grootste effect op de mate van politieke tolerantie jegens moslims gebleken. Indien er gecontroleerd wordt op de invloed van etnische dreiging, heeft deze variabele het grootste effect op politieke tolerantie en de significantie van ‘Islamofobie’ wordt door ‘etnische dreiging’ helemaal weg verklaard. Of moslims mogen reageren op de film van Geert Wilders heeft in deze zin te maken met etnische vooroordelen en ervaren dreiging: indien men meer Islamofobisch is, ofwel etnische dreiging ervaart, geeft men minder support aan moslims om op de film te reageren. Echter, de items omtrent etnische dreiging hebben van doen met dreigingen in het bestaan van ‘de Nederlandse autochtoon’, terwijl de items omtrent ‘Islamofobie’ de mate van vooroordelen jegens moslims of de mate van Islamofobie op de mate van politieke tolerantie meten. Hieruit afgeleid, heeft de invloed van een dreiging in het bestaan meer invloed op de politieke tolerantie jegens moslims dan dat vooroordelen dat hebben.

Het grootste effect op de politieke tolerantie jegens Geert Wilders, is de inhoud van de film. Indien men het meer eens is met de inhoud van de film van Geert Wilders, is men meer politiek tolerant jegens hem. Echter, wordt er gecontroleerd op de mate van sympathie voor Geert Wilders, dan zijn de variabelen omtrent ‘het niet weten’ en het ‘oneens zijn met de inhoud van de film’ niet meer significant (indien men het eens is met de inhoud van de film, is men nog politiek tolerant jegens Wilders). Sympathie voor Wilders verklaart de invloed van ‘het niet weten’ en ‘het oneens zijn met de inhoud van de film’ op de mate van politieke tolerantie jegens Wilders weg. Sympathie heeft uiteindelijk het grootste effect op de mate van politieke tolerantie jegens Wilders: hoe meer sympathie men heeft voor Geert Wilders, hoe meer politiek tolerant men is jegens hem. Volgens de theorie van Lindner en Nosek (2009) zou er geen relatie dienen te bestaan tussen de mate van sympathie en politieke tolerantie. Het resultaat is in deze studie wel significant gebleken, waarmee een relatie tussen de mate van sympathie en politieke tolerantie wordt aangetoond. Echter, indien men Wilders weinig

tot niet sympathiek vindt, is men nog wel politiek tolerant jegens hem. Immers, het gemiddelde van de respondenten met betrekking tot het mogen uitzenden van de film, ligt op 4,39, wat hoger is dan de scheidslijn tussen tolerantie en intolerantie (3,5). Door dit gemiddelde wordt de theorie van Lindner en Nosek deels ondersteund: ook al is er een relatie tussen de mate van sympathie en politieke tolerantie, Geert Wilders kan wel degelijk op politieke tolerantie rekenen.

In deze studie is tevens gecontroleerd op leeftijd. Moslims kunnen op meer politieke tolerantie rekenen van oudere individuen en Geert Wilders kan op meer politieke tolerantie rekenen van jongere individuen.

De Competitietheorie blijkt wat betreft een dreiging in het bestaan van invloed te zijn op de mate van politieke tolerantie nadat er gecontroleerd wordt op diverse percepties. In eerste instantie is de invloed van inkomen op politieke tolerantie bekeken en significant gebleken wat betreft politieke tolerantie jegens moslims. In tweede instantie (zie model 3 van tabel 3) blijkt na opname van de variabele 'etnische dreiging' dat inkomen geen eigen direct effect meer heeft. Het effect van inkomen blijkt dan in zijn geheel via etnische dreiging te lopen: een individu met een hoog inkomen, voelt zich minder bedreigd en is om die reden meer politiek tolerant jegens moslims.

Niet elke theorie wordt in deze studie geverifieerd. De relatie tussen angst voor schadelijke gevolgen en de mate van politieke tolerantie, zoals De Castella e.a. (2009) beschrijven, is deels in deze studie gereproduceerd. Dat houdt in dat alleen het schadelijke gevolg omtrent demonstraties in het buitenland niet significant is gebleken. In de werkelijke, situationele context bleken er demonstraties plaats te hebben gevonden in het buitenland naar aanleiding van het uitzenden van de film. De verwachting dat er rellen in Nederland zullen voorkomen en de verwachting dat de angst voor de Islam in Nederland zal groeien naar aanleiding van het uitzenden van de film, zijn wel significant gebleken. De Castella e.a. (2009) omschrijven dat een potentiële dreiging en daarmee de onzekerheid hieromtrent leidt tot gevoelens van angst. Gezien demonstraties in het buitenland werkelijk zijn voorgekomen en rellen en groeiende angst voor de Islam in Nederland niet direct waargenomen zijn, kan geconcludeerd worden dat onzekerheid omtrent een eventueel schadelijk gevolg indien de film uitgezonden wordt, van invloed is op de mate van politieke tolerantie jegens Wilders. Een werkelijk gebeurd schadelijk gevolg is niet significant van invloed gebleken.

Eveneens is de theorie omtrent patriottisme, zoals door Davis e.a. (2004) omschreven, niet significant van invloed na controle voor andere kenmerken op de mate van politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders. Dit houdt in dat het tegenovergestelde resultaat van Lindner en Nosek (2009) wel wordt ondersteund door bevestiging van de hypothese hieromtrent in deze studie. Geert Wilders bekritiseert in deze situatie de moslimsgroep. Volgens de theorie van Lindner en Nosek zal Geert Wilders om bovenstaande reden kunnen rekenen op minder politieke tolerantie. Vergeleken met de politieke tolerantie jegens moslims, is de bevinding van Lindner en Nosek in deze studie juist gebleken: respondenten zijn meer politiek tolerant jegens moslims dan jegens Geert Wilders. Dit kwam tevens in de kwalitatieve analyse ter sprake: respondenten gaven wat betreft de politieke

tolerantie jegens moslims regelmatig het antwoord van ‘hoor en wederhoor’: moslims worden door Geert Wilders in het openbaar aangevallen waardoor moslims juist het recht hebben om op de film te reageren. Patriotisme is in de statistische toets, alsmede in de kwalitatieve analyse, niet van invloed gebleken. Dit is niet in de lijn met de verwachting. Immers, Wilders stelt zichzelf op als de beschermer van de Nederlandse cultuur en identiteit. Wellicht is hier sprake van de ervaren dreiging door de ‘andere groep’ c.q. moslims waar Wilders zich eveneens mee bezigt meer van invloed dan patriotisme.

5.3 Motivaties omtrent keuze politieke (in)tolerantie jegens moslims en Geert Wilders

Geert Wilders mag zijn film *Fitna* uitzenden en moslims mogen hierop reageren. Deze laatste groep kan rekenen op iets meer politieke tolerantie van de respondenten naar aanleiding van de kwalitatieve studie. Echter, wat betreft de politieke tolerantie jegens moslims, geven meer respondenten ‘mits en maren’ (geen geweld gebruiken, niet kwetsen en/of beledigen et cetera) in hun open antwoorden weer dan dat respondenten dit aangaven wat betreft de politieke tolerantie jegens Geert Wilders. Dit zou het resultaat kunnen zijn van de kwantitatieve vragen uit de enquête: de vraag naar de politieke tolerantie jegens Geert Wilders is concreter dan de vraag naar politieke tolerantie jegens moslims. Doordat deze laatste vraag wat algemener van aard is (het hoe te reageren door moslims wordt niet omschreven) kan het zijn dat respondenten het ‘hoe te reageren door moslims’ in hun antwoord op de open vraag meer beargumenteren dan in hun antwoord op de open vraag omtrent de politieke tolerantie jegens Wilders.

‘Vrijheid van meningsuiting’ is het meest gehoorde argument van de respondenten met betrekking tot het mogen uitzenden van *Fitna* door Wilders en het mogen reageren van moslims op deze film. Een aantal respondenten ziet schadelijke gevolgen voor Nederlandse burgers (in het buitenland) en de Nederlandse economie naar aanleiding van het uitzenden van de film en vindt daarom ook dat de film niet uitgezonden kan worden. Tevens vinden een aantal respondenten dat er teveel aandacht door de media en politiek is geweest voordat de film uitgezonden werd en vinden over het algemeen dat om die reden de film niet uitgezonden hoeft te worden.

Indien de film wordt uitgezonden en moslims hierop gaan reageren, is een gehoord argument dat dit kan leiden tot het in dialoog of debat treden van autochtone Nederlanders en Nederlandse moslims. Tevens spreken een aantal respondenten van ‘hoor en wederhoor’ in het geval van het mogen reageren van moslims op de film.

5.4 Terugkoppeling naar theorieën, en suggesties voor vervolgonderzoek

Wat betreft het standaardmodel⁶, omschreven door Sniderman e.a. (2003), kan punt twee – alle factoren die een adequate overdracht van sociale kenmerken belemmeren, dragen bij aan de vorming van vooroordelen en intolerantie en potentieel groepsconflict – worden ondersteund. Onderwijs, zo schrijven zij, is een cruciale factor van overdracht van sociale normen: de kans op vooroordelen is groter bij minder hoog opgeleiden. Dit blijkt wat betreft politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders van invloed te zijn: hoe lager opgeleid, des te minder politiek tolerant respondenten zijn, zo blijkt uit deze studie. Punt drie, zoals omschreven in het standaardmodel van Sniderman e.a. – een lagere sociaal-economische status leidt in de regel tot meer vooroordelen jegens groepen met een andere levenswijze – wordt in de huidige studie door middel van ervaren etnische dreiging ondersteunt. De relatie tussen het inkomen van respondenten en de invloed hiervan op de mate van politieke tolerantie, is na controle op percepties niet meer direct significant gebleken, maar verloopt nu geheel via de variabele ‘etnische dreiging’. Voor punt één, vier, vijf en zes zijn zowel in de kwantitatieve als kwalitatieve analyse geen aanwijzingen gevonden.

Zoals eerder omschreven, wordt in deze studie politieke tolerantie in een directe situationele situatie onderzocht, waarover Gibson en Gouws (2001) beargumenteren dat alleen in deze context de ware politieke tolerantie onderzocht kan worden. Dit levert echter waarschijnlijk problemen op bij generalisaties naar andere situationele contexten waarbij politieke tolerantie van belang is. Om de theorie van Gibson en Gouws eventueel kracht bij te zetten, zal in vervolgonderzoek een andere context omtrent politieke tolerantie in Nederland onderzocht dienen te worden.

In het verlengde van bovenstaande valt het argument van Stouffer waarbij politieke tolerantie verandert per tijd. Stouffer gaat ervan uit in 1955 dat men in latere decennia meer politiek tolerant zal zijn dan ten tijde van zijn onderzoek. Echter, dat de tijdsgeest van invloed is op de veranderende mate van politieke tolerantie wordt in deze studie niet duidelijk. Zo blijken mannen in de studie van Stouffer, alsmede in de huidige studie meer politiek tolerant te zijn. Stouffer’s argument was dat vrouwen meer binnenshuis werken en daardoor sneller in een sociaal isolement komen waarbij zij minder kans maken op het ontmoeten met andersdenkenden. Deze studie meet niet waarom vrouwen minder politiek tolerant zijn. Wellicht dat een kwalitatief vervolgonderzoek hieromtrent helderheid kan bieden. In kwalitatief onderzoek kan tevens dieper naar de betekenis van politieke tolerantie jegens

⁶ (1) Vooroordelen worden gekenmerkt door de neiging om negatieve kenmerken toe te schrijven aan mensen uit andere groepen, (2) alle factoren die een adequate overdracht van sociale normen belemmeren, dragen bij aan de vorming van vooroordelen en dus aan een klimaat van intolerantie en groepsconflicten (Selznick en Steinberg, 1969; in Sniderman e.a., 2003), (3) een lage sociaal-economische status: bij een lagere status worden vaker vooroordelen waargenomen (Lipset, 1963; in Sniderman e.a., 2003), (4) persoonlijkheidskenmerken: Vooroordelen komen meer voor bij mensen met een gebrek aan zelfwaardering, een autoritaire mentaliteit, of een gebrek aan mentale openheid (Adorno e.a., 1950; in Sniderman e.a., 2003), (5) vooroordelen komen meer voor indien zij passen in een patroon van conformisme aan gangbare waarden en gedragpatronen (Allport, 1954; in Sniderman e.a., 2003), en (6) groepsconflicten liggen in het verlengde van vooroordelen (Quillian, 1995; in Sniderman e.a., 2003).

moslims en Geert Wilders gegraven worden. Dit zal ten goede komen aan de interpreteerbaarheid van de gegevens.

Een kanttekening van de huidige studie is dat vele respondenten in de open vragen met een veelheid aan motivaties kwamen. De veelheid aan gegevens, die niet altijd even genuanceerd bleken te zijn, hebben de interpreteerbaarheid van de gegevens bemoeilijkt. Door middel van mondelinge diepte-interviews en de mogelijkheid om daarin door te vragen en te vragen om verduidelijking, kan helderheid omtrent politieke tolerantie en interpreteerbaarheid van de gegevens naar boven worden gehaald. Aan de andere kant betekent een veelheid van gegevens dat de betrouwbaarheid van het onderzoek juist wordt bewaakt. Ook al waren de motivaties van de respondenten divers, velen kwamen op dezelfde argumentatie neer: de veelheid aan motivaties van het antwoord ‘vanwege de vrijheid van meningsuiting’ is hier een voorbeeld van.

Uit de kwalitatieve studie is echter wel een gemis gebleken bij de kwantitatieve studie: de invloed van de media is bij de kwalitatieve analyse diverse malen aan bod gekomen. De invloed van de media op de mate van politieke tolerantie is in de statistische analyse niet onderzocht. Vervolgonderzoek kan uitmaken in hoeverre de media van invloed zijn op de mate van politieke tolerantie.

Niettemin schept deze studie een helder beeld over het verschil in politieke tolerantie jegens moslims en Geert Wilders in de hedendaagse situationele context, en verifieert of falsificeert deze studie door middel van hypothesen afgeleid uit theorieën, de klassieke en geëvolueerde theorieën uit Amerika voor het eerst in een Nederlandse setting. Of de tijdsgeest van invloed is op de mate van politieke tolerantie, zoals Stouffer beargumenteert, of dat een andere situationele context een andere kijk op politieke tolerantie geeft in Nederland, zal blijken indien een soortgelijk onderzoek in de loop der tijd uitgevoerd wordt.

Referenties

Bobo, L. & Licari, C. (1989). Education and Political Tolerance. Testing the Effects of Cognitive Sophistication and Target Group Affect. *Public Opinion Quarterly*, Vol. 53, pp. 285-308.

CentErdata:

http://www.centerdata.nl/nl/TopMenu/Wat_doen_we/Dataverzameling/CentERpanel/.

http://www.centerdata.nl/nl/TopMenu/Projecten/DNB_household_study/

Coenders, M., Lubbers, M., Scheepers, P. & Verkuyten, M. (2008). More than Two Decades of Changing Ethnic Attitudes in the Netherlands. *Journal of Social Issues*, Vol. 64, No. 2, pp. 269-285.

Davis, Darren W. & Silver, Brian D. (2004). Civil Liberties vs. Security: Public Opinion in the Context of the Terrorist Attacks on America. *American Journal of Political Science*, Vol. 48, No.1, pp. 28-46.

De Castella, Krista, McCarty, Craig & Musgrove, Luke (2009). Fear Appeals in Political Rhetoric

- about Terrorism: An Analysis of Speeches by Australian Prime Minister Howard. *Political Psychology*, Vol. 30, No.1, pp. 1-26.
- Eisinga, Rob, Lammers, Jan, Peters, Jan (1990). Localism and Religiosity in the Netherlands. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 29, No. 4, pp. 496-504.
- Gibson, James L. & Gouws, Amanda (2001). Making Tolerance Judgements: The Effects of Context, Local and National. *The Journal of Politics*, Vol. 63, No. 4, pp. 1067-1090.
- Hello, E., Scheepers, P. & Gijsberts, M. (2002). Education and Ethnic Prejudice in Europe: Explanations for cross-national variances in the educational effect on ethnic prejudice. *Scandinavian Journal of Educational Research*, Vol. 46, No.1, pp. 5-24.
- Krysan, M. (2002). Whites who say they'd flee: Who are they, and why would they leave? *Demography*, Vol. 39, No. 4, pp. 675-696.
- Lindner, Nicole M. & Nosek, Brian A. (2009). Alienable Speech: Ideological Variations in the Application of Free Speech Principles. *Political Psychology*, Vol. 30, No. 1, pp. 67-92.
- Scanlon, Thomas (1972). A Theory of Freedom of Expression. *Philosophy & Public Affairs*, pp. 204-226.
- Sniderman, P., Hagendoorn, L. & Prior, M. (2003). De moeizame acceptatie van moslims in Nederland. *Mens en Maatschappij*, Vol. 78, No. 3, pp. 199-217.
- Sniderman, Paul M., Tetlock, Philip E., Glaser, James M., Green, Donald Philip & Hout, Michael (1989). Principled Tolerance and the American Mass Public. *B.J. Pol. S.*, Vol. 19, pp. 25-45.
- Sullivan, John L., Piereson, James & Marcus George E. (1979). An Alternative Conceptualization of Political Tolerance: Illusory Increases 1950s – 1970s. *The American Political Science Review*, Vol. 73, pp. 781-794.
- Sullivan, John L., Piereson, James & Marcus, George E. (1983). *Political Tolerance and American Democracy*. University of Chicago Press.
- Ten Hooven, M. (2001). *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland*. BOOM.
- Verkuyten, M. & Slooter, L. (2007). Tolerance of Muslim beliefs and practices. Age related differences and context effects. *International Journal of Behavior Development*, Vol. 31, No. 5, pp. 467-477.
- Williams, J. Allen Jr., Nunn, Clyde, Z. & St. Peter, Louis (1976). Origins of Tolerance: Findings from a Replication of Stouffers' Communism, Conformity, and Civil Liberties. *Social Forces*, Vol. 55, No.2, pp. 394-408.

Bijlage 1: itemformuleringen CenERdata

Kerkbezoek

Bezoekt u wel eens diensten van een kerk of geloofsgemeenschap?

- 1 ja, ongeveer 1 keer per week of vaker
- 2 ja, ongeveer 1 keer per maand
- 3 ja, een of enkele malen per jaar
- 4 nee, (praktisch) nooit

Etnische dreiging

Nu willen we u uitspraken voorleggen die gaan over etnische minderheden die in Nederland wonen. Het zijn uitspraken die u wel eens gehoord zult hebben. Sommige mensen zullen het met deze uitspraken eens zijn, anderen zullen het daar niet mee eens zijn. Wilt u bij elk van de uitspraken aangeven of u het er al dan niet mee eens bent?

Etnische minderheden komen bij het toewijzen van huizen eerder aan de beurt dan Nederlanders
De komst van etnische minderheden naar Nederland is een verrijking voor onze eigen cultuur
Het komt nog eens zo ver dat Nederlanders ontslagen worden om etnische minderheden aan te nemen
Onderwijs aan kinderen van etnische minderheden gaat ten koste van Nederlandse kinderen
Etnische minderheden worden bij het zoeken naar werk vaak gediscrimineerd

- 1 Helemaal niet eens
- 2 Niet eens
- 3 Niet eens, niet oneens
- 4 Eens
- 5 Helemaal eens

Trots op Nederland

Nu willen we u een uitspraak voorleggen die gaat over Nederland en Nederlanders. Wilt u aangeven in hoeverre u het eens bent met de volgende uitspraak?

Ik ben er trots op een Nederlander te zijn.

- 1 Helemaal mee eens
- 2 Mee eens
- 3 Niet mee eens, niet mee oneens
- 4 Niet mee eens
- 5 Helemaal niet mee eens
- 6 Niet van toepassing

Sympathie

Geert Wilders van de Partij voor de Vrijheid staat momenteel erg in de belangstelling, niet in de laatste plaats vanwege zijn film Fitna.

Hoe sympathiek vindt u Geert Wilders? U kunt een cijfer geven van 1 tot 10, waarbij 1 betekent zeer onsympathiek en 10 zeer sympathiek. 0()

1 Zeer onsympathiek

2 1

3 2

4 3

5 4

6 5

7 6

8 7

9 8

10 9

11 10

12 Zeer sympathiek

Islamofobie

De volgende lijst bevat uitspraken over moslims die in Nederland wonen. Het zijn uitspraken die u wel eens gehoord zult hebben. Sommige mensen zullen het met deze uitspraken eens zijn, anderen zullen het daar niet mee eens zijn. Wilt u bij elk van de uitspraken aangeven of u het er al dan niet mee eens bent?

Islamitische vrouwen die een hoofddoek dragen, passen zich niet aan onze samenleving aan

Moslims zijn gevaarlijk fanatiek

De meeste moslims in Nederland hebben respect voor de cultuur en leefwijze van anderen

Moslims misbruiken hun godsdienst voor politieke doeleinden

Moslims in Nederland voeden hun kinderen op een autoritaire manier op

Moslims zijn niet gewelddadiger dan andere mensen

Moslimmannen overheersen hun vrouwen

Moslims sluiten zich af van de Nederlandse samenleving

Moslims kunnen veel bijdragen aan de Nederlandse cultuur

Moslims grijpen gemakkelijk naar geweld om hun problemen op te lossen

Islamitische ouders hebben buitenshuis geen gezag over hun kinderen

De West-Europese leefwijze en die van moslims gaan niet samen

De meeste Moslims hebben respect voor homoseksuelen

- 1 Helemaal niet eens
- 2 Niet eens
- 3 Niet eens, niet oneens
- 4 Eens
- 5 Helemaal eens

Algemene politieke tolerantie

We gaan u nu een aantal zaken voorleggen. Vindt u dat iedereen in ons land vrij moet zijn om die zaken te doen? Of vindt u dat die vrijheid op de een of andere manier moet worden ingeperkt?

Vindt u dat iedereen vrij moet zijn om in het openbaar te zeggen wat men wil?

Vindt u dat iedereen vrij moet zijn om in het openbaar te schrijven wat men wil?

Vindt u dat iedereen vrij moet zijn om voor of tegen iets te demonstreren?

Vindt u dat iedereen vrij moet zijn om openlijk kritiek te leveren op het koningshuis?

Vindt u dat iedereen vrij moet zijn om gebouwen te bezetten (bv. scholen, bedrijven of universiteiten) om gerechtvaardigde eisen kracht bij te zetten?

- 1 Iedereen moet daarin vrij zijn
- 2 Vrijheid moet ingeperkt worden

Politieke tolerantie Geert Wilders

Op dit moment is er een discussie gaande in de samenleving over de film van Geert Wilders. We willen graag weten wat uw mening is met betrekking tot deze film.

Vindt u dat Geert Wilders het recht heeft om de film Fitna uit te zenden, of zou dat verboden moeten worden?

- 1 1 De film mag zeker worden uitgezonden
- 2 2
- 3 3
- 4 4
- 5 5
- 6 6 De film moet zeker verboden worden

Motivatie politieke tolerantie Geert Wilders

U gaf aan dat u [voor/tegen] het uitzenden van de film van Wilders' bent. Kunt u kort aangeven wat uw belangrijkste reden(en) hiervoor is?

Politieke tolerantie moslims

Op dit moment is er een discussie gaande in de samenleving over de film van Geert Wilders. Moslims reageren hierop heel verschillend.

Moet het Moslims worden toegestaan om vrijuit en in het openbaar te reageren op de film van Geert Wilders, of moet het hen worden verboden?

1 1 Dat moet zeker worden toegestaan

2 2

3 3

4 4

5 5

6 6 Dat moet zeker worden verboden

Motivatie politieke tolerantie moslims

U gaf aan dat u [niet] vindt dat Moslims vrijuit en in het openbaar mogen reageren. Kunt u kort aangeven wat uw belangrijkste reden(en) hiervoor is?

Inhoud film

In hoeverre bent u het eens of oneens met de inhoud van de film? [Indien u de film niet persoonlijk hebt gezien, kunt u toch een mening hebben over de inhoud van de film.]

1 1 Helemaal mee oneens

2 2

3 3

4 4

5 5

6 6 Helemaal mee eens

Rellen

Verwacht u dat sommige Moslims in Nederland naar aanleiding van de film rellen gaan schoppen?

1 nee, zeer zeker niet

2 nee, waarschijnlijk niet

3 ja, waarschijnlijk wel

4 ja, zeer zeker wel

Demonstraties

Verwacht u dat sommige Moslims in het buitenland naar aanleiding van de film demonstraties zullen houden tegen Nederland?

- 1 nee, zeer zeker niet
- 2 nee, waarschijnlijk niet
- 3 ja, waarschijnlijk wel
- 4 ja, zeer zeker wel

Angst

Zal volgens u door de film de angst voor de Islam toenemen in Nederland?

- 1 nee, helemaal niet
- 2 nauwelijks
- 3 een beetje
- 4 redelijk veel
- 5 erg veel